

PARTEA A TREIA

4. Memorie și identitate

4.1. Memoria socială ca nucleu al definițiilor identitare

Așadar, după ce am parcurs cele două registre de configurare a identității, după ce am lămurit metabolismul subiectivității sociale, prin studierea rolului și resurselor angajate de conceptele de *mentalitate* — în cadrul școlii de istorie a mentalităților —, *imaginar* — în cadrul școlilor imagologice — și *stereotip național*, în cadrul paradigmei reprezentărilor sociale, după ce am urmărit succesiunea chipurilor românității îngemănate în ultimul secol și înțelegînd, totodată, că subiectul identitar este în primul rînd o construcție socială, să privim înspre ceea ce îi asigură combustia neîntrepută. Ne vom îndrepta, în consecință, către acel rezervor de amintiri referențiale, imagini sensibile, tăceri mocnite, strigăte de izbîndă sau de deznădejde care au prefigurat un portret colectiv, mereu reînnoit și reînsuflețit de acest miez mereu viu al subiectivității de grup reprezentat de memoria socială. Căci vom aprecia, de acum înainte, memoria socială ca principala resursă care modelează identitățile colective.

De asemenea, ne vom preocupa investigarea unei căi particulare de articulare a *discursului identitar* ce recuperează memoria individuală și grupală — *povestea vieții* — ca tehnică narativă proprie unei discipline tot mai influente în cîmpul științelor sociale de astăzi, istoria orală. Această abordare specifică ne va călăuzi conceptual și metodologic în prima parte a cercetării de teren ce compune proiectul de față.

Se cuvine subliniat, de la bun început, că identitatea și memoria sunt două concepte corelate, care se hrănesc reciproc și care se restructurează neîntrerupt sub presiunea istoriei și societății. *Există aproape un consens astăzi în a considera că memoria reprezintă o reconstrucție continuu actualizată a trecutului*, și nu doar o copie nemișcată, o restituire fidelă a acestuia. P. Nora (1984, p. VIII) aprecia că „memoria este mai degrabă un cadru decît un conținut, o miză mereu disponibilă, un ansamblu de strategii, o ființare ce valorează mai puțin prin ceea ce este, cît prin ceea ce face“. Cum s-a subliniat deja, noțiunile de memorie și de identitate aduc cu ele o importantă doză de ambiguitate, întrucît amîndouă se subsumează termenului de *reprezentări*, o noțiune operatorie în cîmpul științelor sociale, privită ca referință a unei stări, în cazul primului concept, respectiv ca o facultate pentru cel de-al doilea. Pornind de la o astfel de dificultate preliminară, J. Candau (1998, pp. 11–15) reține mai multe nivele de articulare a memoriei individuale. În primul rînd, sociologul francez evocă *protomemoria* sau *memoria subterană*, adînc infiltrată în structura mentală a individului, cea despre care *nu se poate vorbi*, reunind cunoașterea implicită și ansamblul experiențelor cele mai rezistente împărtășite de membrii unei societăți. Acest prim registru al memoriei este alcătuit din *urmele, amprente și condiționările constitutive ale ethosului* care nu mai găsesc calea verbalizării. El este format din amalgamul mental internalizat sub forma *habitusului*, conturat de P. Bourdieu (1970/1973, 1979, 1980/1999), constituind o prezență a trecutului și „nu memoria trecutului“ (Bourdieu, 1997, p. 251), o *memorie anoetică*, inconștientă, procedurală. Datorită unei asemenea memorii putem să recurgem la automatismele comportamentale adaptative, de la învățarea unor simple gesturi mașinale, precum salutul adresat unui cunoscut — pe care-l realizăm fără a ne mai gândi la adecvarea expresivității gestuale —, pînă la interiorizarea unei conduite sociale întemeiate pe supunere și conformism, sau dimpotrivă, pe impunere și subordonarea celuilalt, în funcție de capitalul social moștenit și de *patternul* atitudinal însușit în cadrul socializării primare.

Apoi, în al doilea rînd, J. Candau precizează rolul *memoriei propriu-zise sau de nivel înalt*, formată îndeosebi dintr-o *memorie rapel sau de recunoaștere*. Modelată și de uitare, acest tip de memorie mobilizează deliberat sau involuntar amintirile autobiografice sau cele datorate achizițiilor culturale, reunind în egală măsură elemente de cunoaștere, credințe, senzații și sentimente.

În al treilea rînd, un registru vital al memoriei este format din *metamemorie*, ce constituie deopotrivă *reprezentarea* pe care fiecare individ și-o face despre propria sa memorie, devenind un mod de a dialoga cu propriul trecut, dar și o explicită construcție a identității, transformîndu-se într-un fel de *memorie revendicată*.

Dacă primele două categorii exprimă în mod direct o facultate a memoriei, metamemoria are rolul unei reprezentări a acestei facultăți. Dar dacă o asemenea memorie triadică poate fi stabilită la nivelul individului, la nivelul grupurilor sau

al societății tipologia de mai sus se cuvine aplicată cu precauție. Dificultatea constă mai ales în identificarea unor termeni suficient de consistenți care să desemneze prima facultate, cea a protomemoriei, deși e limpede că aceasta comunică cu un concept colectiv, dar ambiguu, precum mentalitatea. Orice societate se hrănește dintr-o memorie rapel, pe care o avansează în momentele de cumpănă sau izbândă, prin reactualizarea unor momente de referință din trecut, prin intermediul invocării unor comemorări, aniversări sau personalități de prim-plan. *Interpretarea* pe care o conferim acestei memorii *naturale* este, însă, *construită social*. *Memoria socială este, deci, o metamemorie, adică o reprezentare socială complexă*, și nu un dat socio-cultural. Iată cum cele două teorii asupra identității analizate în debutul prezentei lucrări — substanțialiste și interacționiste — se răsfrâng și în înțelegerea conceptului de memorie individuală sau colectivă, maniera de lectură interacționist-culturalistă devenind prioritară.

La capătul unei astfel de delimitări, și conservând de-acum accepția interacționistă asupra memoriei sociale, vom putea înțelege punctul de vedere teoretic al inițiatorului studierii sistematice a fenomenelor de memorie colectivă, M. Halbwachs, care și-a construit propria teorie în „*Les cadres sociaux de la mémoire*“ („*Cadrele sociale ale memoriei*“) (Halbwachs, 1925/1994), dar și în „*La mémoire collective*“ („*Memoria colectivă*“) (Halbwachs, 1950/1980). Teza principală a viziunii psihosociologului francez ar putea fi rezumată în afirmația: *spiritul reconstruiește amintirile sub presiunea societății*, subliniere ce evocă tocmai rolul mediului social în *cunoașterea actuală a trecutului*, care se realizează nu printr-o simplă „conservare a imaginilor“, ci prin „reconstrucția imaginilor“ (Halbwachs, *apud* Chelcea, 1996, p. 112). Totodată, în această carte ce a avut un ecou semnificativ în epocă, profesorul de la Strasbourg sublinia faptul că memoria colectivă are sens numai prin interacțiunea cu actorii sociali, căci *pentru a ne aminti avem nevoie de ceilalți* (Ricoeur, 2000/2001, p. 148).

Dacă ar fi să rezumăm orizontul de semnificații al conceptului așa cum a fost conturat de M. Halbwachs, s-ar cuveni să reținem că memoria socială reunește într-o sinteză alchimică, proprie elaborărilor sociale, memoriile personale ale membrilor unui grup și joacă rolul unei funcții simbolice, în care tiparul ordonator al re-amintirii îl constituie limba și categoriile gândirii, ambele reprezentând construcții colective esențiale. Apoi, deși memoria este o entitate polimorfă, plurală, înțelesurile atribuite evenimentelor și personalităților convocate din rezervorul de amintiri comunitare sunt întotdeauna particulare, se modelează după chipul societății respective, iar sensul unui fapt exemplar derulat în trecut are rezonanțe semantice și afective diferite în societăți diferite. Vom înțelege, astfel, mai limpede de ce există o diferență considerabilă în reconfigurarea imaginărilor a cuceririi Americii și a actorului central al acestei aventuri istorice de proporții, după cum reconstituirea memorială este realizată de către autohtonii din America Latină sau de către urmașii conchistadorilor spanioli.

De asemenea, evocarea retrospectivă se structurează în funcție de o serie de repere fixate de societate, așa-numitele *cadre sociale ale memoriei*, ce implică plasarea subiectului social într-un context determinat, prin evocarea unor locuri, evenimente, personaje emblematice. *Cadrele sunt amintiri dominante și durabile*, încărcate cu o mare doză afectivă și capabile să antreneze o remarcabilă energie colectivă, motiv pentru care memoria socială este prescriptivă, devenind un model de valorizare și jucând rolul unei *pedagogii comunitare*. Totodată, memoria socială este selectivă, căci se regroupează mereu în funcție de *ordinea de zi* a actualității. Astfel, grila de lectură a prezentului stabilește ce „pagini“ ale trecutului se cuvin „citite“, precum și înțelesurile ce se atribuie acestuia. Pe de altă parte, remodelările pe care le angajează se efectuează în corelație cu dinamica socială mai largă, iar modificarea neîntreruptă a societății conduce la modificarea continuă a structurii cadrelor. Nu în ultimul rând, uitarea devine una dintre formele privilegiate ale organizării memoriei sociale, asigurând o *deschidere*, un teritoriu ce poate fi reînnoit, dar care și înăbușă, ascunde în profunzimi inconfortul unei ratări (Neculau, 1999, p. 57).

Structurarea memoriei în funcție de cultură și interese — ambele elaborate social — a fost argumentată de F.C. Bartlett (contemporan lui M. Halbwachs), dar și de adepții *construcționismului social* (M. Billig, D. Edwards), care accentuau rolul vital al limbajului în organizarea și în reorganizarea memoriei.

S. Chelcea (1996, pp. 113–114), pornind de la o lucrare mai târzie a lui M. Halbwachs (1941), sistematizează legile care reglează memoria grupului amintite de sociologul francez și descrie *legea concentrării*, regăsită în înclinația de a localiza în același spațiu mai multe evenimente ce nu au nici o legătură între ele; apoi *legea fragmentării*, care implică despărțirea unei amintiri dintr-un nucleu inițial în mai multe elemente componente, fiecare fiind localizat diferit; și *legea duplicității*, ce poate conduce la situarea în două localități a aceluiași eveniment desfășurat într-un trecut foarte îndepărtat. La acest ansamblu triadic gândit de M. Halbwachs, psihosociologul bucureștean adaugă o nouă lege, *legea similitudinii acțiunilor*, prin atribuirea aceluiași *mod de acțiune original* mai multor personaje din perioade istorice îndepărtate. Într-un studiu de antropologie culturală și istorie orală, S. Vultur (1997) a demonstrat, indirect, validitatea acestei legi atunci când a înfățișat acele recuperatoare *povești ale vieții* relatate astăzi de cei ce au trăit odinioară drama deportării în Bărăgan, în care *modelul bunului colonizator*, al celui care pornește de la sălbăcia pământului și provocările unui mediu ostil pentru a sfârși, în pofida tuturor piedicilor, datorită muncii, cinstei și perseverenței, într-o stare de bunăstare și civilizație — desigur, mereu relativă —, este atribuit, pe o filieră aproape genealogică, deopotrivă primilor coloniști germani din Banat din secolul al XVIII-lea, familiilor bănățene, indiferent de etnia lor, din secolul al XIX-lea care sunt nevoite să întemeieze noi așezări, dar și celor ce aveau să înfrunte cu aproape o jumătate de secol în urmă pustietatea Bărăganului.

Studiind într-un cadru mai restrâns raporturile dintre individ și mediul său familial, A. Muxel (1996) a identificat patru funcții ale memoriei grupale: *funcția ereditară*, de conservare și transfer a istoriei grupului; cea *afectivă*, de reînsuflețire a trecutului conform sensibilităților prezentului; *funcția reflexivă*, de evaluare critică a trecutului, prin intermediul acelei metamemorii evocate la începutul subcapitolului nostru — prin care se negociază semnificațiile din registrul lui *ceea ce a fost* în raport cu „definiții sociale ale realității“ prezente, pentru a prelua formula lui P.L. Berger și T. Luckmann (1966/1999)—; precum și *funcția proiectivă*, de construire a unui proiect de viață adaptat constrângerilor, dar și oportunităților societății, pe baza unui rezervor de memorie colectivă împărtășit.

Nefiind doar o conservare pasivă a trecutului, memoria socială este totodată și teritoriul pe care se articulează acele revelatoare de identitate reprezentate de *discursurile identitare*. Povestind despre sine și despre ceilalți, subiectul social deschide poarta spre o lume care nu este neapărat cea a trecutului *așa cum a fost cu-adevărat*, ci către un *prezent-bilanț*, în lumina căruia întreaga viață se structurează, cu toate împlinirile și eșecurile ei. O povestire memorială ajunge, astfel, înainte de toate, o proiecție de identitate.

4.2. Cadrul teoretic al abordării proprii istoriei orale

Devenită o cale de democratizare a lecturii socialului prin înlesnirea accesului la vocile sale *tăcute*, la *cei ce n-au avut glas* în istorie, istoria orală se întemeiază pe o importantă tradiție moștenită de la sociologia empirică americană a anilor 1920–1930, ilustrată îndeosebi prin realizările Școlii de la Chicago. Întrucât acest tip de lectură asupra socialului constituie astăzi o direcție de studiu în plină expansiune, vom înfățișa, în prima parte a prezentului subcapitol, un *portret în mișcare* al afirmării disciplinei, centrându-ne apoi pe resursele sale metodologice cele mai importante.

Cei ce au inițiat noua abordare au fost doi reprezentanți marcanți ai *noii sociologii*: W.I. Thomas și F. Znaniecki (1918–1920/1998), care au publicat la începutul secolului XX cele cinci volume din „*Țăranul polonez în Europa și Statele Unite*“ („*The Polish Peasant in Europe and America*“), deschizând calea unor contribuții ulterioare foarte consistente, nu numai în domeniul migrațiilor, rezumate în sinteza foarte influentă în epocă, semnată de R.E. Park și E.W. Burgess (1921) și reluată prin studii de teren de către L. Wirth (1928, 1938). Fără să refuze resursele metodologice ale abordării tradiționale, cantitative, W. Thomas și F. Znaniecki propuneau totodată o lectură nuanțată a socialului prin intermediul *istoriilor vieții* (*the stories of life*), mărturia individuală fiind valorificată în interesul științei. Documentul personal devenea documentul ideal pentru sociolog în strădania lui de refacere integrală a unei lumi sociale. Material privilegiat de informare, *povestea vieții* configura ansamblul de atitudini indivi-

duale definatorii formate în contextul istoric și social al vremii și societății respective, transformându-se într-o materie primă de neînlocuit a cunoașterii retrospective. Autorii au investigat conținutul a 764 de scrisori expediate de țărani polonezi ce au emigrat în Statele Unite, trimise către familiile lor din Europa. Privite ca o *datorie socială cu caracter tradițional*, scrisorile ceremoniale vizează conservarea și întărirea solidarității familiei în condițiile separării membrilor ei și parcurg un flux narativ care se pliază pe anumite tipare discursive implicite, în care se reiterează, fie și simbolic, nevoia de unitate a familiei. Seria de scrisori Jablokowski sau Kukielka constituie exemple grăitoare ale descompunerii și recompunerii modurilor de viață tradiționale, prin descrierea raportării la noul mediu integrator, la noile grupuri profesionale și etnice, prin urmărirea atitudinii față de familie, căsătorie, moarte și „destin“. Deși fragmentare și subiective, acest tip de documente îngăduie o lectură mai adâncă a socialului, efectuată în condiții naturale, și restituie autenticitatea strategiilor identitare individuale și colective.

Dezvoltând o *sociologie a praxisului*, istoria orală își îndreaptă atenția și asupra *elementelor nevăzute* din cadrul unui studiu tradițional și se interesează mai puțin de regularitățile statistice, cât de aspectul interacțional al negocierii identitare. Recuzată de către sociologia cantitativă din Statele Unite, istoria orală va cunoaște o însemnată ascensiune europeană prin reîntoarcerea lui F. Znaniecki în Polonia și prin interesul arătat de o serie de cercetători de la centrele universitare din Varșovia, Cracovia și îndeosebi Poznan. Aici, în cadrul *Institutului de Sociologie* pe care l-a patronat, F. Znaniecki a organizat un concurs cu premii pentru colectarea unor memorii muncitorești, care au stat la baza redactării volumului editat în 1931 de Jakob Wojciechowski, *Autobiografii muncitorești*. O asemenea abordare, care recurgea la culegerea unor *biografii sociale*, a dobândit o pondere considerabilă în cercetarea poloneză interbelică, motiv pentru care a fost cunoscută și sub numele de *metoda poloneză*. Astfel, în acest interval, *Institutul de Economie Socială* a adunat 774 de biografii ale unor șomeri, după cum *Institutul Polonez de Cultură Rurală* a strâns în arhivele sale 1544 de autobiografii țărănești. Mai mult, și în perioada postbelică s-a continuat această tradiție în Polonia, colectându-se aproape 25000 de autobiografii (*apud* Chelcea, 2001, p. 259).

În țara în care acest curent s-a născut, evoluția noii discipline nu a fost lipsită de oscilații. Istoria orală se impune, însă, definitiv la trei decenii după lansarea sa prin proiectul articulat de către A. Nevins la Universitatea Columbia, un spațiu academic privilegiat, ce a găzduit numeroase proiecte generoase interdisciplinare, și în care școala difuzionistă creată de F. Boas a rodit mai apoi în abordările culturaliste atât de influente ale lui R. Benedict ori M. Mead. Prin realizarea primului centru de cercetare sistematică a istoriei orale în anii '50 (*Oral History Office*), A. Nevins instituționaliza direcția de studiu și înzestra comunitatea științifică americană cu posibilitatea de a recupera memoria colectivă a unei

țări cu o istorie foarte scurtă, transformând mărturia personală într-un patrimoniu identitar esențial. Este perioada în care și alte universități arată deschidere față de această abordare, întemeindu-și propriile departamente specializate (cele mai cunoscute fiind Universitățile Texas și Berkeley).

Legăturile firești — datorită specificului metodologic — cu antropologia culturală se consolidează. Astfel, oamenii obișnuiți abordați de cercetători devin martorii capabili să rețină, în cadrul unui concentrat discursiv ingenuu, multe lumi sociale pe cale de dispariție. Cele mai grăitoare exemple ale acestui tip de studiu pot fi regăsite în cartea lui T. Kroeber (1961), în care se urmărește destinul dramatic al ultimilor supraviețuitori indieni concentrați în rezervații, sau în volumul des invocat de antropologi (Lévi-Strauss, 1948, p. 330) al lui D.C. Talayeva (1941/1959), prin descrierea unei autobiografii realizate de un indian *Hopi*. Dar metoda *biografiilor încrucișate* a devenit binecunoscută o dată cu publicarea unei cărți ce a avut un ecou semnificativ, și nu numai în mediul academic: „*Copiii lui Sanchez*“ („*The children of Sanchez*“), de către O. Lewis (1961/1978), în care este zugrăvită povestea unei familii proletare din Ciudad de Mexico. Propunându-se parcurgerea celor cinci biografii ale membrilor unei astfel de familii de condiție modestă, autorul descrie o „cultură a sărăciei“, care se contrapune „culturii culte“, privilegiat studiată în cercetările sociale și istorice. Printr-un asemenea tip de lectură asupra socialului se recuperează tradiția orală a unor comunități de plan secund, în care dezmoșteniții orașelor, oamenii obișnuiți, „uitații istoriei“ scot la iveală concentratul de memorie sensibilă al unei lumi care altfel ar fi rămas ignorată sau cunoscută deformat de către cultura elitei.

Începând cu 1959, istoria orală americană cunoaște o ascensiune remarcabilă. Se pot identifica deja 89 de centre de cercetare în 1965, 316 în 1973 și peste 500 în prezent, dar se înregistrează și o tendință de continuă specializare internă: apar practicieni ai istoriei orale în cadrul societăților științifice locale, sindicatelor, grupărilor religioase, muzeelor și bibliotecilor. Metodologia se reînnoiește și autonomizează continuu, iar în 1967 apare și o asociație profesională reprezentativă: *American Oral History Association*. De altfel, după anii '50 și tehnicile de culegere a biografiilor au evoluat semnificativ, îndeosebi datorită folosirii magnetofonului, și mai apoi a reportofonului și chiar, în anii din urmă, a tehnicilor video. Pe această cale, chiar și subiecți cu un capital educațional mai modest pot fi recuperați discursiv, ajungând să relateze dezinhibat, cu o mare naturalitate, propriile experiențe referențiale.

Noul demers s-a impus curînd și în Canada, îndeosebi în regiunea Quebec, unde exista deja o importantă dispută simbolică interculturală între comunitățile francofone și anglofone. Minoritatea francfonă a recurs la acest gen de microistorie cu un scop legitimant: prin regăsirea vocilor pline de vitalitate ale oamenilor obișnuiți de aici se recompunea, de fapt, o istorie fondatoare, care substituia marea istorie politică, ce a avut un rol stigmatizant. Cel mai important

centru de studii din zona canadiană s-a format la Universitatea Laval, unde inițiativele sociologilor și istoricilor s-au concentrat asupra unui asemenea proiect recuperator, în care protagoniști principali au fost F. Dumont, J. Hamelin și N. Gagnon. Aceștia și-au îndreptat atenția asupra mutațiilor societății multiculturală canadiene și, pornind de la istoriile vieții, s-au preocupat de percepția socială a schimbărilor survenite în Quebec, de strategiile de formare a conștiinței istorice și a conștiinței naționale și, nu în ultimul rând, de felul în care sunt interiorizate categoriile sociale de apartenență sau non-apartenență, punând astfel în discuție și redimensionând teoriile identității sociale.

În Marea Britanie disciplina se instituționalizează la începutul deceniului opt al secolului XX, prin fondarea unei *Oral History Society*, ce încerca reabilitarea memoriei personale ca sursă vitală a istoriei, dar și prin strădaniile cercetătorilor de la Universitatea din Essex, care vor pune bazele proiectului editorial al revistelor *History Workshop*, precum și *Oral History. The Journal of Oral History Society*. Domeniile abordate sunt extrem de diverse, de la raporturile sociale din mediul industrial (*labour process*) până la diviziunea sexuală a muncii și distribuția rolurilor de gen în viața cotidiană. De referință pentru școala anglofonă de istorie orală rămâne sinteza lui P. Thompson (1988): „*Voceea trecutului. Istoria orală*“ („*The voice of the past. Oral History*“), în care sunt reunite sub forma unui bilanț metodologic cele mai importante exigențe ale unei cercetări de teren specifice, alături de o colecție de interviuri nondirective.

Spațiul științific francofon european nu a rămas, de asemenea, impasibil la dezvoltarea istoriei orale. Universitățile cele mai permeabile la noile concepte și metodologii vor fi cele de la Aix-en-Provence, Lille, Lyon, Paris VI, Rennes. Astfel, un rol de prim-plan l-a jucat colectivul de cercetare al Universității din Lille, care a investigat fenomenele de coagulare comunitară și raporturile de dominare inter-grupală din regiunile nordice ale Franței. Reprezentanții cei mai însemnați ai școlii franceze de istorie orală sunt: P. Joutard (1977), care a studiat permanențele și variațiile memoriei camisarzilor, I. și D. Bertaux (1976), preocupați de ucenicia brutarilor și migrații, D. Schnapper (1987/1997), interesată în studierea arhivelor orale ale securității sociale sau a anumitor categorii identitare minoritare, A. Burguière (1975/1978, 1988/1999, 1993), J. Goy (1974) și J. Ozuf (1993), care s-au concentrat asupra reperelor subiectiv-discursive în percepția timpului cotidian, a timpului istoric și a fenomenelor de tranziție socială. În ultimele decenii s-au publicat și câteva sinteze tematice importante, avându-i ca autori pe P. Lejeune (1975), J. Pennef (1990), J. Goy (1995) și D. Bertaux (1997), care lămuresc resursele metodologice și conceptuale pe care istoria orală le poate mobiliza.

Alăturată firesc și identificată uneori cu *studierea biografilor sociale*, istoria orală este privită ca o *alternativă metodologică* fertilă la cercetările cantitativiste, oferind șansa recuperării bogăției experienței umane. Militând împotriva *secătuirii imaginației sociologice*, N. Elias (1991, p. 60) propune, de altfel, valorificarea

acestui gen de studiu calitativ, prin care sociologul își poate regăsi calitatea de *artisan intelectual* (Mills, 1959/1975, pp. 281–321), adică de cercetător inovativ, care poate merge dincolo de inferențele statistice rigide.

S-au organizat în anii din urmă și o serie de colective de cercetare ce urmăresc utilizarea abordării biografice în sociologie, precum grupul de studii de la *Maison des Sciences de l'Homme*, patronat de același nucleu intelectual de la *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, apropiat Școlii de la Annales. Așa cum sublinia principalul ei animator, D. Bertaux (1997), studiul biografiilor sociale deschide calea unei *etnosociologii* care valorifică povestea vieții ca o formă simbolică ce se bazează pe rememorare, în care evenimentele reper ale vieții sunt readuse în miezul fluxului narativ „așa cum au fost trăite, memorate, totalizate“ (Bertaux, 1997, p. 18). Perspectiva etnosociologică presupune mutarea accentului nu atât asupra povestirii ca realitate discursivă, cât asupra narațiunii ca și concentrat al unei lumi sociale, centrată pe un context specific, pe o categorie de situații anume, pe actorii ce le animă. Studiind povestea celor care s-au făcut brutari, D. Bertaux urmărește, în cheia istoriei mentalităților, ce practici recurente supraviețuiesc dinamicii sociale și istorice imediate, ce logici de acțiune îi determină pe oameni să opteze pentru o anumită profesie, pentru un anumit mod de viață, și, implicit, pentru anumite valori. De aceea, etnosociologia pe care ne-o propune autorul francez vizează trei registre distincte: unul *exploratoriu*, în care *se deschide un teren*, înțelegând că într-o astfel de viziune *terenul se construiește neîncetat, în timpul cercetării*, unul *explicativ*, în care, prin intermediul tehnicilor de cercetare proprii sociologiei și antropologiei culturale, se recurge la o manieră analitică de investigare a realității sociale, și, în sfârșit, unul *expresiv*, prin care actorii sociali angrenați într-un scenariu de viață își lasă urmele sensibile, dar și intelectuale, ale călătoriei lor existențiale. Termenul, contariant la prima vedere, propus de D. Bertaux reprezintă conjugarea tipului de cercetare de teren proprie antropologiei culturale — sau etnologiei, în tradiția franceză a acestui concept — cu un obiect de studiu construit în manieră sociologică. De altfel, particula *etno* nu semnifică invocarea unei anumite comunități etnice, cât coexistența într-o societate a *mai multor lumi sociale*, care dezvoltă o cultură specifică. Prin urmare, brutarii investigați de autorul francez devin o categorie socială distinctă, care își elaborează propriile traiectorii identitare, iar povestirile permit o mai bună circumscriere a obiectului de studiu și o cunoaștere din interior a dimensiunii sociale a parcursurilor de viață. Stimulând, așadar, imaginația sociologică în comparație cu anchetele pozitive pe bază de chestionar, această abordare investește un maximum de reflecție teoretică și minimum de proceduri și tehnici (Chelcea, 2001, p. 266).

Recunoașterea rolului important jucat în sociologie de către biografiile sociale s-a produs și cu ocazia unor importante momente de bilanț, precum cel de-al IX-lea Congres Mondial de Sociologie de la Uppsala, din 1978, în care

metoda biografică a ocupat un loc de prim-plan, sau al XIII-lea Congres Mondial de Sociologie de la Madrid, din 1990, în care a existat o secțiune de istorie orală coordonată de D. Bertaux, printre participanți numărându-se și P. Thompson, dar și C. Javeau (Belgia), J. Goy (Franța) sau M. Marciati (Italia).

O cale de cercetare foarte frecventată în anii din urmă este cea a *genealogiilor sociale comparate*, de tipul celor realizate și în România în anii 1991–1993 de către D. Bertaux. O asemenea metodă „are avantajul abordării calitative, dar puterea de generalizare oferită de ancheta cu chestionar pe eșantioane reprezentative“ (Bertaux, 1991, *apud* Chelcea, 2001, p. 261). De exemplu, descriind procesul mobilității sociale din regiunea Quebec, autorul dezvoltă strategiile pe termen lung din cadrul familiei, construirea unui anumit status social de către narator, raportul dintre istoria mare, națională și politică și istoria mică, personală și familială.

Recuperând crîmpeie de viață reunite într-un ansamblu coerent, căruia subiectul îi atribuie valori și semnificații referențiale, prin metodele proprii istoriei orale avem acces direct la un *tip privilegiat de discurs identitar*, prin care putem urmări *formarea sinelui ca proces* în confruntarea sa cu condiționările, nu de puține ori tragice, ale mediului social și ale istoriei. Povestea vieții devine o sursă remarcabilă de relevare a cadrelor sociale ale memoriei, în jurul cărora se articulează alchimiile identității. Așa cum sublinia T. Todorov (1998, pp. 52–53), „reprezentarea trecutului e partea constitutivă nu doar a identității individuale — persoana prezentă fiind într-un fel *construită* din propriile imagini de sine —, ci și a identității colective“, întrucît „majoritatea ființelor umane au nevoie să simtă că aparțin unui grup, acesta fiind mijlocul cel mai accesibil de a obține recunoașterea existenței lor, indispensabilă oricărei persoane“. Atunci cînd subiectul se prezintă în fața sociologului sau antropologului, nu face altceva decît să reînnoade un șir al afirmării de sine în călătoria sa prin viață, în care subiectul povestitor, ca și subiectul-martor, participă la *formarea comună a sensului* (Lepetit, 1989, pp. 1317–1321). Așa cum argumentase și interacționismul american, structura narativă ascunde o structură argumentativă, în care discursul identitar se pliază pe o logică dialogală. Istoria vieții atribuie un rol individului în arena vieții, dar și grupurilor mai ample care au participat la modelarea *destinului* personal. Fiind un *discurs esențialmente întemeietor* (Vultur, 1998, p. 205), povestea vieții constituie o definitorie punere în scenă a identității individuale și de grup, care proiectează într-o lumină nouă, clarificatoare, ideologia, mentalitatea, normele și valorile comunitare.

Dar care sunt mecanismele interne implicate în ordonarea procesului re-amintirii? Numeroase cercetări de psihologie socială experimentală confirmă teoria cadrelor sociale ale memoriei. Atunci cînd se lansează în travaliul introspecției, subiectul își evaluează propriul trecut în funcție de concepția despre sine prezentă: *eul trecut* se adaptează neîncetat la *eul actual*, pentru a prelua sin-tagmele lui M. Ross (1989). Individul realizează o neîntreruptă reevaluare a eului

pentru a-i asigura echilibrul și coerența, concretizate într-o imagine de sine favorabilă. Mai mult, construind o *poveste a vieții*, subiectul își mobilizează acea înclinație genetică pentru înțelegerea și istorisirea povestirilor pe care o evoca J. Bruner (1986), cea prin care se poate dobîndi acel sens hotărîtor al vieții, amintit de B. Bettelheim (*apud* Boncu, 1996, pp. 148–149). Relatînd amintirile reunite în discurs retrospectiv împărtășite de cei ce au trăit experiența lagărelor de concentrare, ni se oferă o cheie pentru înțelegerea întîmplărilor plasate într-un orizont (axiologic, în primul rînd) mai larg, ce luminează specific bilanșul. De altfel, urmărind modul de clarificare al sinelui în acest joc social, K. și M. Gergen introduc termenul de *povestire despre sine (self-narrative)*, prin care subiectul își reconfigurează trecutul, *asamblînd* într-un întreg cît mai echilibrat experiențele din urma lui. Devenind un povestitor al propriei vieți, subiectul dobîndește un sentiment al unității sale, stabilește o rețea a evenimentelor referențiale prin care identitatea prezentă apare ca un deznodămînt al poveștii vieții (Gergen, Gergen, 1988). Subiecții își privesc propriul trecut adunat în jurul unui *flux existențial*, asemenea unei curgeri într-o albie trasată de *destinul* asumat, configurînd ceea ce P. Bourdieu numea *iluzia biografică* (1980/1999). Un astfel de exercițiu narativ presupune o *povestire cu sens*, cu început și secvențe închegate, care ascunde o „logică în același timp retrospectivă, o consistență și o constanță (...) între stările succesive constituite astfel în etape ale unei dezvoltări necesare“ (Bourdieu, 1980/1999, p. 59). Deși viața reală se scurge după o logică imprezizibilă, mult mai puțin coerentă, subiectul are înclinația de a ordona evenimentele din trecut în jurul unei *traietorii de viață*, care îi conferă individualitate și rost, asigurînd temeiul unei identități sociale pozitive chiar și pentru cei ce au trecut prin împrejurări traumatice.

Apoi această coerență discursivă nu este formulată monologal. Discursul identitar este întotdeauna, așa cum am subliniat de la bun început, un discurs adresat *ceuilalt care ne ascultă*. În grila de lectură propusă de interacționismul simbolic, H. Blumer (1969, 1972) a descris cum *oamenii acționează conform semnificațiilor* asumate pentru diferitele obiecte sociale, apoi semnificațiile acestora sunt *construite social* în cadrul interacțiunii reciproce, iar semnificațiile se transmit, remodelîndu-se și reînnoindu-se, prin procesul de *interpretare* la care sunt supuse obiectele sociale, prin intermediul unor *imagini-rădăcină (root-images)*, un fel de elemente constitutive primare ale oricărei elaborări semantice, ce aduc laolaltă interacțiunea, actorul ca subiect social și rolurile activate.

D. Bertaux (1997) ne dezvăluie, pe această cale, valențele pe care le dobîndește povestea vieții (*le récit de vie*) în cunoașterea lumilor sociale sau a situațiilor construite în cîmpul interacțiunilor generate de narațiunea memorială. În primul rînd, antropologul francez remarcă prezența concomitentă a trei ordine ale realității: *realitatea social-istorică propriu-zisă*, cu tot ansamblul de fapte „obiective“, *realitatea semantică*, reunind ceea ce subiectul a achiziționat cognitiv pe

parcursul vieții, suma raționalizărilor și evaluărilor retrospective, și *realitatea discursivă*, care constituie un produs al unei relații dialogale (cu sine, cu „celălalt“), ceea ce subiectul formulează despre parcursul său existențial. Cel din urmă nivel al realității ia chipul *povestirii* realizate în funcție de o serie de *cadre* ale discursului (de exemplu, schema *salvatorului*, sau a *conspirației*, alimentate, cum am subliniat în prima parte a acestei lucrări, de structuri mitologice mult mai elaborate ce aparțin imaginarului social).

Între faptele sensibile, trăite și povestirea lor se interpune, așadar, un nivel intermediar, numit de D. Bertaux nivelul *totalizării subiective*, un registru dinamic, mereu reactualizat, alcătuit din ansamblul conglomeratelor mentale pe care subiectul le mobilizează pentru a produce o povestire, format din amintiri, reflecții și evaluări, perspective, elemente ideologice. Parcurgând toate aceste nivele interconectate, povestea vieții ne dezvăluie, astfel, o multitudine de fațete ale identității, precum structura inițială a personalității subiectului și evoluția sa, practicile de învățare culturală și profesională, riturile de trecere asimilate, istoria relației dintre subiect și *ceilalți semnificativi* — pentru a prelua sintagma lui G.H. Mead (1934/1963) —, raporturile sociale *obiective sau obiectivate*, în care se definesc, printr-o continuă negociere colectivă a sensului, statusurile și rolurile sociale, normele, universul de așteptări, rivalitățile și afinitățile dintre actorii narațiunii, conflictul, logicile sociale, fenomenele simbolice, dar și punctele de răscruce sau de ruptură din traseul existențial, ideologiile personale și mentalitățile colective.

Dar, mai ales, la capătul unui demers de istorie orală ni se deschide accesul înspre înțelegerea mecanismelor de funcționare a memoriei unui grup — căci el reprezintă instanța ordonatoare a *definițiilor realității* —, putem urmări cum se realizează transferul de la memoria individuală la memoria colectivă și cum, pe această cale interacționistă, se conturează identitatea socială.

4.3. Istoria orală în România

Tipul de lectură recuperator asupra socialului, ce se focalizează asupra lumilor de plan secund, pornind de la o cunoaștere nemijlocită a realităților românești, are o lungă tradiție în exercițiul sociologic de la noi. Ne referim neîndoiește la remarcabila contribuție a Școlii sociologice de la București, care s-a născut în forma sa embrionară în anul 1925–1926, atunci când un grup de studenți ai Universității din București, coordonați de profesorul D. Gusti, au inițiat proiectul unei cercetări monografice, prin deschiderea primului teren la Goicea Mare, județul Dolj. Au urmat alte cercetări de teren, precum cele de la Nerej, Rușeț, Fundul Moldovei și Drăguș, în care metodologia se rafinează și limpezește (Gusti, 1934, 1935, 1941; Stahl, 1934, 1939; Golopenția, Georgescu, 1938/2000; Gusti, Herseni, 1940/2002; Herseni, 1944; Costa-Foru, 1945). Dialogul cu oame-

nii obișnuiți din cadrul acestor comunități, prin intermediul unor interviuri semi-structurate, care să dezvăluie deopotrivă universul lor de valori, dar și de aspirații, moștenirea tradiției, dar și orizontul noutății, aveau să constituie obiective de prim-plan ale studiului monografic. A-l incita pe „celălalt“ să-și construiască narativ propriu identitate devine, așa cum sublinia H.H. Stahl, un imperativ metodologic al unei cercetări autentice: „Regula de aur a oricărui anchetator social este tăcerea. E bun anchetatorul care vorbește puțin, dar știe să facă pe alții să vorbească “ (Stahl, 1974, p. 272).

Totodată, printre tehnicile întrebuițate se numără și *analiza spițelor de neam*, care anticipează mai elaborata și mai tîrzie tehnică a *genealogiilor sociale comparate*, gîndită de D. Bertaux, prin care se urmăresc acele specii ale unor documente personale neoficiale în care se descriu sistemele de rudenie intergeneraționale (Chelcea, 2001, p. 256).

Un rol însemnat în recunoașterea valorii documentare jucate de analizele biografice l-au avut cercetările lui X. Costa-Foru (1945), care le-a semnalat de timpuriu importanța: „A doua sursă de informații pe care o avem la îndemînă sunt însemnările ce eventual le-a făcut un membru al familiei mai bătrîn, cum de pildă este cazul pe care l-am mai citat, al familiei Codru din Drăguș, care își avea un catastif, <o carte de casă>, în care <Eu, Gheorghe Codru, născut în anul 1829> își face o biografie și dă nenumărate informații asupra membrilor și averii familiei lui“ (Costa-Foru, 1945, *apud* Chelcea, 2001, p. 261). În cercetările de teren efectuate în anii din urmă s-a descoperit, de exemplu, un asemenea document de o importanță simbolică vitală pentru întreaga comunitate sătească din Tomnatic, un fost important centru bănățean al minorității germane din regiune, în care membrul cel mai prestigios al comunității moștenește *caietul de genealogii* al locului. Mereu actualizat, acesta înregistra cu acribie evoluția proprietății și a rețelelor familiale de la sosirea primelor familii de șvabi, acum mai bine de 230 de ani, pînă în prezent (caietul Anei Cocron, *apud* Vultur, 2000b, p. 289). Loc de reunire a viilor și morților deopotrivă, într-un organism simbolic al unei comunități care transgresează istoria, un asemenea document vorbește despre nevoia unei comunități *de a lăsa mărturie* urmele trecerii ei prin lume și exprimă grăitor cum anume se produce instituționalizarea unei asemenea practici prin ritualuri foarte expresive. Astfel, se poate urmări cum se stabilește, bunăoară, printr-un adevărat forum al comunei, cine va fi cel care succede antecesorului în moștenirea *caietului*, precum și în obligația, calificată ca o mare onoare și o mare responsabilitate, de a reține pentru *cei de mîine* dinamica socială a comunității. Asemenea documente, care constituie o sursă extrem de bogată de informații, aveau să fie apreciate ca documente privilegiate ale cercetării monografice, fapt ilustrat și în investigațiile derulate în perioada interbelică sub conducerea *Institutului Social Banat-Crișana*, aflat sub patronajul *Școlii sociologice de la București*, precum „*Ancheta monografică în comuna Belinț*“ (1938, pp. 188–269). Contribuind la o

mai bună cunoaștere a sensului desfășurării în timp a proceselor sociale prin valorificarea unor informații pline de naturalețe, biografiile sociale vor fi frecvent evocate ca surse alternative de dezvoltare a interrelațiilor existente în cadrul unei unități sociale. De altfel, publicația de specialitate cea mai influentă la noi în mediul academic, „*Sociologie românească*“, va găzdui în paginile sale numeroase astfel de documente, precum *Povestea lui Moș Pelea din Fibiș*, în numărul din noiembrie-decembrie 1937, sau autobiografia unui învățător din Țara Oltului, în numărul din aprilie-iunie 1939 (*apud* Chelcea, 2001, p. 261).

Și în perioada postbelică s-au derulat astfel de cercetări ce porneau de la construirea biografiilor sociale, de genul studiilor asupra noilor lucrători din industrie, coordonate de T. Herseni în perioada 1965–1966 (*apud* Chelcea, 2001 pp. 261–262), în care, prin intermediul unui *ghid biografic*, se opera cu un chestionar alcătuit din 200 de întrebări specifice și se semnala prezența unor etape evolutive ale omului contemporan în jurul unui *ax al vieții*, care reunește entitățile școală-întreprindere-familie.

Înscriindu-se în această tradiție metodologică, S. Chelcea a realizat o serie de cercetări de teren utilizând un asemenea instrument de lucru. Astfel, în studiul din 1966 S. Chelcea a recurs la colectarea unor *biografii sociale provocate*, ce au pus în evidență transformările din cadrul procesului de adaptare la munca industrială a foștilor agricultori; în 1968–1969 a urmărit relația dintre procesul de urbanizare și delictivitate pe baza unui ghid de biografii sociale; iar în 1970–1973 a solicitat autobiografiile post-factum, cu rol ilustrativ, de completare a chestionarului realizat cu întrebări pre-codificate, prin care s-au identificat factorii adaptării industriale în cadrul procesului de urbanizare (*apud* Chelcea, 2001, p. 262).

Și H.H. Stahl (1975, p. 75) a pledat pentru regăsirea valențelor de cunoaștere proprii istoriei orale, văzută ca o cale prin care vechea lectură canonică a istoriei — exclusiv prin medierea documentelor scrise — este completată de o lectură mai diversificată, ce apelează la surse neconvenționale, printre care istoriile vieții joacă un rol aparte. O asemenea opțiune este cu atât mai legitimă cu cât sursele scrise nu sunt decît un izvor de eroare sistematică, căci rețin în memoria colectivă doar ceea ce reprezentanții elitei au considerat necesar a fi păstrat, în numele unui adevăr care pledează, inevitabil, *propria cauză* a celor care îl afirmă. Dar pătura țărănească, care a constituit pînă de curînd majoritatea sociologică a lumilor sociale românești, nu a lăsat decît puține documente scrise. Or, o cunoaștere autentică a realităților sociale naționale nu se poate realiza prin ignorarea unuia din straturile sociale cele mai semnificative, ci numai prin recurgerea la o metodologie nouă, mai deschisă, în care vocea acestei lumi tăcute, ce răzbate în narațiunile memoriale, poate fi ascultată.

Constituind o direcție de cercetare interdisciplinară, ascensiunea acestui tip de demers epistemologic poate fi ilustrată și prin prezentarea, în cadrul celui de-al XV-lea *Congres internațional de istorie* de la București din 1980, a unor

lucrări focalizate pe o asemenea abordare, privită ca o modalitate înnoitoare de a articula exercițiul istoriografic, îndeosebi în registrul istoriei sociale.

Un rol important în clarificarea metodologică și conceptuală în zona cercetării documentelor sociale, în general, și a istoriei orale, în special, l-a jucat volumul coordonat de S. Chelcea (1985). În acest volum sintetic, Z. Rostás (1985) propune o sistematizare a cunoștințelor acumulate în noul câmp disciplinar, încercând să răspundă la o întreită interogație: *cine, cu cine* și, mai ales, *cum* se realizează interviurile de istorie orală? Răspunsurile rezumate ar putea fi reunite în jurul următoarelor imperative: pentru a obține rezultate edificatoare, cercetătorul însuși — și nu un operator fără experiență — este cel chemat să se apropie, printr-un joc empatic, de interviuat, abandonând mentalitatea intelectualistă, apoi subiecții care constituie sursele cele mai fertile trebuie selectați dintre cei inteligenți, cu o memorie bună, eventual cei „care au citit mai puțin în viață și astfel nu confundă amintirile proprii cu cele pe care le-au trăit“ (Barker, 1980, p. 565), și, în sfârșit, cea mai adecvată tehnică este cea *neutră și intensivă*, în care firul călăuzitor al narațiunii nu este întrerupt de cercetătorul interesat, ci lăsat să urmeze logica discursivă naturală. În consecință, nu de puține ori divagațiile și incoerențele devin mai grăitoare decât linia clară a vieții, transformându-se în adevărate „comori de informație“ și în potențiale noi ipoteze de lucru (Rostás, 1985, p. 71). Sursa trebuie valorificată pînă cînd cercetătorul o consideră *epuizată*, ceea ce presupune renunțarea la orice îngrădire temporală. Astfel, un interviu este alcătuit, de fapt, din succesiunea mai multor ședințe de interviu. Singurul mare neajuns al unui asemenea demers este datorat rolului inevitabil jucat de *subiectivitatea cercetătorului*, care devine un adevărat *principiu metodologic*, psihosociologul fiind singurul care poate decide, pe baza experienței și a intuiției, cînd o sursă este deja epuizată (Chelcea, 2001, p. 266).

Totodată, se cuvine înțeleasă natura dinamică a sursei, care *este în continuă devenire*, articulîndu-se în condițiile în care „povestitorul știe deja urmările fenomenelor trecute, devenite azi obiecte de cercetare, eventual chiar și dezno-dămîntul procesului istoric“ (Glatz, 1980, pp. 576–577), de unde necesitatea unei lecturi critice asupra surselor, corelarea continuă a documentelor provenite din *istoria oficială* cu, cele, dobîndite prin intermediul acestei *istorii alternative*.

De altfel, în anii '80 Z. Rostás a inițiat un proiect doctoral centrat pe realizarea unei istorii orale a școlii sociologice de la București, în care cei mai importanți actori ai școlii interbelice au fost interviuați prin intermediul metodologiei *istoriilor vieții*. Intenționînd introducerea *experimentului* în istoria culturală a țării (Rostás, 2000, p. 5), o asemenea abordare și-a propus deschiderea unor noi perspective asupra înțelegerii rolului jucat în istoria sociologiei românești de către școala gustiană, îndeosebi prin urmărirea relațiilor formale, dar mai ales informale dintre acest grup și mediul intelectual mai larg, dintre curente de idei care l-au animat și ecoul lor social. Publicată tîrziu (Rostás, 2001), cartea

despre istoria orală a școlii sociologice de la București aducea în prim-plan o lume intelectuală febrilă, care recompune un univers social românesc interbelic plin de viață, oferind din nou voce publică unor importanți reprezentanți ai acestei grupări, care, deși intervievați în anii '80, își reconfirmă spiritul liber. Cartea de interviuri realizate în anii 1985–1987 cu profesorul H.H. Stahl (Rostás, 2000) nu a acceptat nici un compromis față de momentul politic de atunci, fiind scrisă în așteptarea unor „vremi mai bune“. În fața cititorului se perindă personaje de prim-plan ale scenei intelectuale românești interbelice, precum D. Gusti, P. Andrei, N. Iorga, C. Rădulescu-Motru, dar și mai tinerii colegi de generație ai lui H.H. Stahl, ca M. Vulcănescu, M. Eliade, E. Ionescu, P. Comarnescu, X. Costa-Foru, T. Herseni, E. Bernea, A. Golopenția, M. Georgescu, C. Brăiloiu, reînsuflețiți prin rememorarea asumat subiectivă a naratorului, care dă viață unei lumi trecute și care îngăduie accesul la o mai bună cunoaștere a acesteia. În egală măsură, cartea lui Z. Rostás reprezintă și un exercițiu de onestitate metodologică: „pentru păstrarea autenticității convorbirilor, menționează autorul, am renunțat nu doar la reorganizarea tematică și cronologică a materialului rezultat, lăsând înregistrările să curgă una după alta, ci și la <menajarea propriei imagini>, la <aducerea la zi> a întrebărilor, a intervențiilor mele de acum aproape un deceniu și jumătate. Mi-am păstrat deci naivitățile, nivelul — precar — al cunoștințelor, fiind de părere că *istoria orală este opera a două persoane* (subl.ns.), și, ca atare, modificarea esențială a întrebărilor ar compromite și răspunsurile“ (Rostás, 2000, p. 6). Prin urmare, iată rezumate exigențele unui bun interviu de istorie orală: interacțiune sinceră și interesată cu „celălalt“, înregistrare și transcriere fidelă a convorbirilor, comunicare non-directivă și modestie expresivă.

De curînd, Z. Rostás (2002) a publicat și o carte despre „chipurile orașului“ București, printr-un fel de biografie subiectivă a metropolei realizată de o multitudine de voci sociale distincte, de la cele provenite din sursă populară, de la meșteșugari, muncitori, comercianți pînă la cele ale minorităților, alături de reprezentanți ai „lumii bune“ a capitalei, recompunînd imaginea unui București pierdut, multicultural și cosmopolit. Abordarea specifică istorie orale devine tot mai influentă în mediul intelectual românesc, fapt ilustrat și de înființarea în 2000 a *Institutului Român pentru Studiul Istoriei Recente (IRIR)*, care-și propune cu precumpănire coordonarea unor studii de istorie orală asupra societății românești contemporane. De altfel, lucrarea anterioară despre „chipurile orașului“ a fost redactată printr-un proiect al *IRIR*, în cadrul căruia mai sunt derulate în prezent și alte cercetări, precum cele focalizate asupra dinamicii rurale românești de astăzi prin intermediul unor studii comparative, sau cel ce urmărește destinul identitar al comunității evreiești din Banat. Totodată, sub patronajul științific al aceleiași instituții se intenționează și realizarea unor studii asupra condiției femeii în perioada comunistă, ori asupra intervenției statului în viața universitară începînd din anii '30 și culminînd cu suprimarea autonomiei universităților.

În anii din urmă s-au publicat mai multe cărți în care se recurge la metodologia istoriei orale. Un volum grăitor este cel editat de P.H. Stahl (1999), care a recuperat și adus în atenția cercetătorilor de astăzi o sursă foarte valoroasă: stenogramele de teren ale lui H.H. Stahl din anii douăzeci și treizeci, din perioada de maximă efervescentă a Școlii sociologice de la București. Firul narativ care înfățișează cititorului chipul lumii rurale românești interbelice prin vocea omului obișnuit, a țăranului din Runcu sau Nerej, ori din Fundul Moldovei, sau Drăguș, și care *își spune povestea* cu naturalețe în fața unui sociolog sincer interesat, ne dezvăluie cât de bogate pot fi asemenea izvoare documentare autentice, ce recuperează, fără proiecții anacronice, memoria unor comunități rurale pline de organicitate. Descriind modul în care materialele au fost culese, autorul subliniază încă o dată nevoia de onestitate metodologică deplină a celui implicat într-o cercetare de istorie orală: „Multe din notele de teren ale specialiștilor trecutului sunt relatări deformatate ale gândirii și sentimentelor țăranesti, nu numai pentru că sunt incomplete, dar și pentru că la publicarea lor autorii le-au <curățat>, le-au <corectat>, le-au dat o înșiruire logică, înșiruire ce riscă însă să corespundă mai mult cu gândirea redactorului decât cu gândirea celui intervievat. Textele din paginile acestui volum nu adaugă și nu elimină nimic din spusele țăranilor“ (Stahl, 1999, p. 6). Înțelegând că „pierderea civilizației țăranesti nu este mai puțin gravă decât pierderea limbii naționale“ (Stahl, 1999, p. 8), acest tip de demers pledează pentru regăsirea, cu mijloacele științei — dar niciodată cu neutralitate rece, ci cu o căldură a cunoașterii sinceră — a unei civilizații țăranesti încă vii în România, spre deosebire de cea mai mare parte a Europei, în care această formă de viață tradițională a dispărut.

O încercare de recuperare a memoriei urbane prin intermediul istoriei orale o constituie cartea semnată de I. Nicolau și I. Popescu (1999), în care se urmărește destinul unei „străzi oarecare din București“, strada Orațiu, ce face parte din categoria ulițelor cu „case fără curte“, cu o arhitectură plină de amestecuri stilistice și în care numărul cel mai însemnat al locuințelor este format de imobilele din casele naționalizate. *Viața chiriașului*, prin povestirile sale, este expresivă în a dezvălui un întreg ansamblu valoric și atitudinal, caracterizat îndeosebi prin dependență și valori asistențiale, în care locatarii *așteaptă* mereu ca la poarta lor să vină *cineva să le dea* și lor ceva (de la instalația de gaz, până la sistemul de canalizare, de la butelii, până la refacerea acoperișului). Dincolo de fluxul narativ ni se descrie, printr-o metodologie calitativă, un tip de lume și un mod de viață caracterizat prin numeroase tensiuni simbolice, care pot, în acest fel, să fie cunoscute mai bine, și care îngăduie anticiparea unor ipoteze fertile de cercetare pentru studii ulterioare cantitativiste.

Tot la un fel de istorie orală *sui-generis* recurge și A. Liiceanu (1998) atunci când reunește vocile unor oameni obișnuiți care au apelat, prin intermediul unei emisiuni radiofonice, la consilierea psihologului. Transcriind și comentând inter-

vențiile lor, autoarea urmărește impactul problemelor de viață dominante din anii din urmă, unele cu totul inedite după 1989, ca noile raporturi cauzate de șomaj, dezorientarea tinerilor confrunțați cu o piață a muncii neprimitoare, exodul feminin în Orient, migrația forței de muncă în Occident, dar și noile definiții ale iubirii și ale împlinirii sociale generate de supremația banului și a *descurcatului* în viață. Pledînd pentru o reumanizare a studiilor sociale, autoarea subliniază că „în psihologia actuală valoarea de adevăr a celor cercetate este dată de apropierea de viață“ (Liiceanu, 1998, p. 9). Tot o astfel de strădanie transpare dintr-o carte mai recentă a psihologului bucureștean (Liiceanu, 2000), prin realizarea unui decupaj al istoriei unui sat oarecare din apropierea Ploieștului, ce urmărește confruntarea dintre timpul sătenilor, al unei istorii colective scurte, febrile, și aluviunile unei *durate lungi* istorice, într-un spațiu al negocierii simbolice, în care „destinul“ se înfățișează moderat de tonuri situate *între alb și negru*.

În același registru metodologic, combinînd analiza documentară și metoda etnografică cu tehnica interviurilor de istorie orală sau a interviurilor structurate, L. Chelcea și P. Lățea (2000) au investigat raportul identitate-alteritate, parcurgînd destinul social a patru comunități care coexistă în comuna arădeană Sântana. Astfel, autorii descriu metabolismul identitar al „românilor locului“ care păstrează o identitate pozitivă — „comlăușenii“, apoi al „nemților“ priviți într-o lumină apreciativă, dar și articulările tensionate ale *alterității interioare*, de genul „moldovenilor“ stabiliți aici după război, sau „țiganilor“. Exersînd un tip de *microistorie* în grila interacționismului simbolic, cercetătorii sunt preocupați îndeosebi de *dimensiunea narativă a identității*, precum și de strategiile de negociere simbolică între diferitele identități locale pentru învingerea stigmatului și dobîndirea unei identități sociale onorante.

Un rol important în afirmarea acestui tip de demers calitativ la noi l-au avut studiile clujeanului D. Radosav (1994, 1998, 2001), preocupat cu precumpănirea de o istorie orală a etnicilor germani deportați în Donbas după cel de-al doilea război mondial. De altfel, la Universitatea „Babeș Bolyai“ din Cluj funcționează, în cadrul *Facultății de istorie și filosofie*, un *Institut de istorie orală*, ce organizează un program masteral, focalizat pe studierea anumitor episoade de istorie recentă a României, precum cele legate de fenomenul colectivizării.

La Timișoara s-a organizat, de asemenea, un centru pentru studierea istoriei orale, coordonat de Smaranda Vultur. Reunind tineri cercetători din domenii foarte diverse — sociologi, psihologi, antropologi, filologi, filosofi, istorici și lingviști —, grupul bănățean a editat mai multe cărți în anii din urmă (Vultur, 2000a, 2000b, 2002), care au urmat volumului redactat de coordonatorul centrului despre deportarea în Bărăgan (Vultur, 1997). În acest prim volum, autoarea abordează un episod de istorie socială și politică plin de traume individuale și colective: deportarea în sud-estul României, în zorii zilei de 18 iunie 1951, a zeci de mii de bănățeni. Punînd bazele unei arhive de istorie orală despre memoria Banatului

încă din 1991, S. Vultur urmărește, recurgînd la metodologia specifică tehnicii autobiografice, cum se articulează relația dintre memorie, istorie și povestire în cadrul unor narațiuni autoreferențiale produse de interlocutori care sunt oameni simpli, dar care se împotrivesc *ștergerii urmelor* prin ruperea unui *contract al tăcerii* implicit, stabilit între victime și societate. În cadrul celor 38 de interviuri devenim martorii unei transmutări în masă operată de regimul comunist, ce a impus — dincolo de bariere sociale, etnice sau profesionale — frîngerea unui curs firesc al vieții pentru zeci de mii de bănățeni, siliți să trăiască pînă în 1956 într-un spațiu ostil și într-un mediu discriminatoriu. Semnificative sunt recurențele discursive privitoare la modul în care deportații sunt aruncați într-o lume vidată de viață socială, dar pe care, călăuziți de modelul mental adus din locurile de origine, reușesc să o umanizeze și să o transforme într-un loc al respectului față de muncă și „celălalt“, bine gospodărit. Numeroase sunt descrierile *momentelor originare*, înfățișînd cum noua comunitate, chiar dacă discriminată, se formează și întemeiază un „sat nou“ pe locul pustiu în care bănățenii au fost aruncați și în care, pînă la eliberarea din 1956, vor reuși să trăiască cu demnitate. O adevărată geografie imaginară mobilă este asociată noilor așezări întemeiate de deportați, care vor fi, după reîntoarcerea lor acasă, cedate deținuților politici cu domiciliu obligatoriu, aduși în zonă în 1956, ce vor rămîne în Bărăgan pînă la marea eliberare din 1964. Atunci autoritățile comuniste, printr-o încercare de a *impune uitarea*, au decis demolarea satelor ridicate de deținuți. Astfel, un spațiu golit de realitate prin intervenția politicului călătorește fantasmatic prin memoria victimelor și se umple de o realitate reconstruită prin povestire.

Totodată, traseele discursive memoriale din cadrul interviurilor realizate de S. Vultur devin și un mod privilegiat de dezvăluire a identității subiecților angrenați într-o istorie împovăraătoare. Povestindu-și viața, bănățenii deportați subliniază rolul evenimentului limită, al momentului-răscruce în ordonarea scenariului retrospectiv. Povestea vieții devine, pe această cale, recuperatoare la nivelul identității. Povestirea îi transformă pe cei ce au trăit odinioară nedreptatea marginalizării în eroi și îi înzestreză cu o serie de calități proprii celor încercați de soartă, dar care au învățat să nu fie covîrșiți de ea: și totuși, „noi am fost fruntea satului“ afirmă actorii acelor vremi, precum în interviul Vioricăi Henț (*apud* Vultur, 1997, p. 93). Mai mult, prin intermediul rezervorului de memorie sensibilă mobilizat, subiecții au puterea de a lua totul de la capăt, căci țărani cu domiciliu obligatoriu au sfidat privarea de libertate printr-o soluție originală: transformarea spațiului arid, neprimitor al cîmpiei Bărăganului într-unul roditor, asemenea celui de acasă. Narațiunea descrie cum modelul lor de viață comunitară moștenit a recreat o existență, chiar dacă plină de tensiuni, într-un fel de *nou Banat*, așa cum transpare în relatarea Ginei Sterian (*apud* Vultur, 1997, pp. 196–197): „dar să știți (...) că lumea așa de bine a început să se gospodărească și acolo! Fiecare a lucrat pe unde a putut. Și din Bărăganul acela, care a fost

ciulinii Bărăganului, din pustia aia care a fost, că ai mers kilometri întregi și nu ai văzut nimic decît numai pămînt drept ca în palmă, unde localnicii spuneau că nu se poate cultiva grădină, de lîngă Grabaț — nemții — și din Teremia, care erau foarte buni agricultori și foarte buni grădinari, păi ce-au făcut acolo, o recoltă, nici nu vă pot spune! Și de legume, și fructe, și nu mai vorbesc de cultura mare... (...). Oamenii cît au fost de gospodari!“

Injustiția pe care o trăiesc în prezent, prin *uitarea și nepăsarea* autorităților și a societății mai largi față de trauma lor, se răsfrînge în reactivarea secvențială și remodelarea amintirilor. Preponderent vor ieși la iveală, în structura discursului memorial, acele acțiuni ce țin de caracterul testimonial al povestirii (Vultur, 1997, p. 25). Deși precumpănitor simbolică, o adîncă cerere de dreptate marchează discursurile. Se imaginează chiar un proces sub forma unui *dialog* cu un judecător absent, în care sociologul sau antropologul devine un *martor* implicat, responsabil. Sensul justiției, căutarea ei, centrale în acest tip de relatări, se obțin în urma unei negocieri simbolice între subiect și intervievator, în care *înțelesurile* sunt cele validate social astăzi: se cuvine ca acum *lumea să nu uite!* Memoria dezvăluită dobîndește, în sfîrșit, o funcție vindecătoare, care poate alina și elibera de sub povara spaimei și neliniștilor ce însoțesc rememorarea. Nevoia reparatorie exprimată prin *povestea vieții* poate tămădui, astfel, *rana identitară*, adaptînd *eul trecut* traumatizat la un *eu actual*, eliberat prin confesiune.

În primul volum editat de *Grupul de antropologie culturală și istorie orală* coordonat de S. Vultur (2000a), se propune un exercițiu de istorie alternativă, prin intermediul povestirilor vieții unor bănățeni născuți între 1900 și 1930, și se încearcă surprinderea *memoriei și culturii familiale a Banatului* din perspectiva *identităților plurale* ale locului. Cartea reunește 15 interviuri comprehensive selectate dintr-o arhivă deja însemnată la acea dată — 1999 —, formată din peste 200 de înregistrări, și a fost precedată de editarea unui caiet de lucru al membrilor grupului, alcătuit din alte 21 de interviuri în aceeași zonă tematică (Vultur, 1998a).

Ulterior, grupul de cercetare timișorean a inițiat o colecție intitulată „Întîlnirea cu diferența“, editînd o serie de volume centrate pe locul și rolul comunităților etnice ce au avut o contribuție importantă în istoria Banatului, precum cea a germanilor (Vultur, 2000b) sau evreilor (Vultur, 2002), care vor fi urmate de o istorie orală a bulgarilor catolici, a maghiarilor și sîrbilor bănățeni și se vor alătura textelor din arhivă (peste 300, în 2002) despre românii bănățeni.

Astfel, dobîndind o pondere tot mai importantă în studierea realităților românești și beneficiind de o audiență academică, dar și editorială tot mai largă, demersurile de istorie orală ne înfățișează dialogul viu și mereu reînnoit dintre memorie-istorie-identitate, devenind o cale fertilă de cunoaștere a subiectivității sociale. Vom opta în paginile următoare pentru valorificarea unei asemenea resurse, deopotrivă informativă și sensibilă, în scopul dezvăluirii unor repere identitare ale Banatului contemporan.

4.4. O cercetare asupra memoriei sociale bănăţene

4.4.1. Descrierea cercetării

Scopul principal al cercetării în care ne-am angajat*, derulată cu mijloacele psihologiei sociale, antropologiei culturale și etnopsihologiei, îl constituie urmărirea modului în care se articulează imaginea de sine și imaginea „celuilalt” în imaginarul social bănăţean, pe baza unor anchete de teren și analize documentare. Această parte din *România reală* este deopotrivă una regională — incluzând fie realitățile sociale ale Banatului, fie ale unor județe (Timiș, Arad, Caraș-Severin și Hunedoara) ce alcătuiesc convențional „zona vestică a țării”, constituind teritoriul românesc al Euroregiunii Dunăre-Criș-Mureș-Tisa —, dar și simbolică, hrănită fiind de reprezentările polare care populează imaginarul social-politic european pe axa „Est-Vest”, acclimatizat la geografia imaginară autohtonă, ce opune vestul românesc „mai occidentalizat”, estului sau sudului „orientalizat sau balcanizat” (Antoși, 1997, p. 304; Chelcea, Lățeș, 2000, pp. 39, 88).

Cele câteva trăsături ale lecturii fenomenelor identitare pe care o propunem aici s-ar putea rezuma după cum urmează: în primul rând, *actorul social — fie el individual sau colectiv — angajat în confruntarea cu o istorie nestatornică, nu de puține ori tragică, se dovedește a fi un actor activ, înzestrat cu competență inductivă, capabil să își reconfigureze pozitiv identitatea personală sau grupală*. Astfel, vom argumenta cum atît un individ, cît și o comunitate își descoperă, chiar în contexte social-istorice dramatice, resurse pentru a se regăsi, întări și afirma.

Apoi, *identitatea socială a subiecților apare mai puțin ca o substanță imuabilă, văzută într-o manieră naturalistă, cît o entitate fluidă, construită social prin interacțiunea nemijlocită, reală sau imaginară, cu „celălalt”*. Astfel, temerile potențiale legate de amenințările pierderii identității, generate de fenomenele de modernizare și de atît de des invocata integrare europeană, se cuvin invalidate de însuși specificul metabolismului identitar. Căci identitatea nu „se pierde” niciodată, ci se află într-un continuu proces de reconstrucție în care, printr-o alchimie tainică, elementele ce îi asigură și conservă individualitatea se combină cu cele ale diferenței, într-un context ce impune de fiecare dată sensul și miza prefacerilor care se petrec. Se produce ceea ce am putea numi un fenomen de *sublimare identitară*, în care, spre exemplu, noua „identitate europeană” nu se va articula în opoziție cu „identitatea românească”, ci ca o entitate care, fără să evacueze moștenirile tradiției, le va valorifica într-un nou orizont valoric al lumii integratoare (Chelcea, 1998, p. 20).

În sfîrșit, *ceea ce caracterizează teritoriul identitar studiat este mai degrabă eterogenitatea decît omogenitatea sa, lectura noastră sugerînd nevoia de abando-*

* Cercetarea de față a fost inițiată în cadrul proiectului „Memoria și cultura familială din Banat”, coordonator: Smaranda Vultur, Fundația „A Treia Europă”, Timișoara; iar selecția și analiza primară a interviurilor din arhivă s-a realizat împreună cu Simona Adam.

nare a perspectivei substanțialiste unificatoare. În consecință, cultivarea diferenței poate deveni mai degrabă un atu decît un handicap, căci întotdeauna realitatea locală și interacțiunea nemijlocită cu „celălalt“ (indiferent de etnie, confesiune, origine regională) cu care actorul a construit natural o istorie comună vor genera reprezentări, așteptări și proiecte reciproce mai generoase decît cele proprii unei istorii siluite, în care o entitate străină realităților locale impune identitățile care se cuvin prețuite și care depreciate.

În cele ce urmează vom ilustra aceste trei trăsături descrise anterior prin parcurgerea unui eșantion de interviuri comprehensive aflate în arhiva *Grupului de antropologie culturală și istorie orală* din cadrul Fundației „A Treia Europă“, Timișoara. Cele 35 de „istorii ale vieții“ au fost astfel selecționate încît, prin apartenența autorilor, s-au străduit să reunească echilibrat „vocile“ tuturor etniilor importante — prin prezența lor demografică, dar mai ales prin contribuția lor istorică la dezvoltarea Banatului — și să ofere o imagine cuprinzătoare a prefacerilor sociale, culturale și politice a ultimelor decenii (Gavreliuc, Adam, 2000).

Toți subiecții selectați pot fi considerați „bănățeni“, fie pentru că s-au născut în aceste locuri și au trăit aici (majoritatea lor covârșitoare, 30 din 35), fie pentru că traseele lor existențiale i-au adus în zona Banatului, în care au optat să se stabilească de cel puțin 50 de ani. Datele de identificare ale intervievaților și interviuatorilor au fost cuprinse în *Anexa nr. 1*. Pentru ilustrarea specificului acestui gen de cercetare, am inclus în *Anexa nr. 2* transcrierea interviului numărul 33, sesiunea întâi.

Totodată, stratul generațional este cvasi-exclusiv unul al supraviețuitorilor vechii lumi, anterioare lui 1947: doar șapte dintre cei intervievați sunt născuți după 1930, iar media de vîrstă a eșantionului este foarte ridicată: 79 de ani. Desigur, avem de-a face cu un grup de subiecți care au avut parte precumpănit de destine traumatice, precum deportările, de la cele mai „blînde“ — în Bărăgan — pînă la cele aproape fără de speranță — în Siberia —, sau de reașezări existențiale dramatice, de la deposedări materiale, pînă la stigmatizări sociale și politice brutale. Mărturia pe care actorii acestor rememorări o aduc pe scena socială se înscrie într-un demers mai larg — cel mai adesea, din păcate, implicit — de integrare a trecutului nostru mai mult sau mai puțin recent.

Strict cantitativ, au fost selectate în eșantion cele mai relevante și mai complexe interviuri, deopotrivă prin întindere — deci cantitate de informație —, dar și prin intensitatea relatării, din cele aproape 550 de interviuri ce compun arhiva în prezent. Astfel, materialul documentar reunit în aceste 35 de materiale de cercetare a fost considerabil, acoperind aproximativ 770 de pagini de arhivă transcrise, în manuscris, respectiv 480 de pagini tipărite. În toate interacțiunile cu subiectul povestitor se resimte nevoia de a intra într-un *joc în trei poli* (Kaufmann, 1998, pp. 240–241), care angajează participarea empatică a cercetătorului, bucuria și despoavărarea aproape terapeutică a subiectului și relația vie și mereu reconstruită

cu viața sa, care devine un bun identitar deopotrivă pentru cel ce produce discursul, dar și pentru cel care îl ascultă, și în care nu mai este loc de detașare epistemologică, suficiență sau privire superioară. Elaborată ca un *exercițiu de tăcere* al psihosociologului, care trebuie să-l urmeze nondirectiv pe interviuat pe urmele traseului memorial articular în povestire, cercetarea proprie istoriei orale se dovedește o cale privilegiată de a avea acces la *cei care nu au avut glas în istorie, dar care fac cu adevărat istoria*. Ni se dezvăluie o memorie a „marilor victime“ doar în măsura în care subiecții, oameni obișnuiți, se înscriu în cadrele unei societăți ea însăși victimizată prin agresiunea unei istorii care a produs, o dată cu comunicarea țării, o ruptură drastică față de cursul său firesc de evoluție în care se lansase în urmă cu mai bine de un secol. Prin urmare, lectura acestor interviuri nu propune surprinderea unor destine exemplare, a unor personaje de prim-plan, ci o scoatere la lumină a destinelor individuale de plan secund ca și concentrate ale suferinței unei societăți întregi. În urma unui demers de istorie orală se reconstituie mai fidel, prin asocierea cu succesiunea evenimentială semnalată de documente, realitatea social-istorică de odinioară, dar în primul rând se poate desluși mai limpede chipul societății prezente, la fel cum imagologia — de exemplu, imaginea pe care românii și-o elaborează despre minoritățile etnice cu care au conviețuit — devine mai grăitoare pentru ceea ce este autorul imaginii („românul“), decît pentru ceea ce se arată a fi „celălalt“ (precum „evreul“) (Oișteanu, 2001).

Desigur, se poate recunoaște imperativul evocat deja al sociologului M. Halbwachs (1925/1994, 1950/1958), care sublinia că trecutul este o prezență vie prin intermediul cadrelor sociale ale memoriei ce ordonează, în funcție de sensibilitățile clipei, rememorarea. Constituind principala combustie identitară, memoria socială comunică cu actorul implicat în istoria personală și colectivă, înzestrîndu-l cu puterea de a-și reconfigura unitatea de sine în urma bilanțului retrospectiv. Neîndoielnic, adevărul psihologic care se naște în cadrul re-amintirii nu se suprapune peste adevărul social și istoric. De altfel, grila de lectură ce se cuvine aplicată unei narațiuni memoriale nu trebuie să răspundă *criteriului adevărului* (determinare tare), ci *criteriului veridicității* (determinare slabă), tot astfel cum identitatea socială (precum cea etnică) este în tot mai mică măsură privită prin intermediul unor determinisme naturale, *substanțialiste*, și tot mai mult într-o manieră interacționistă, ca și *construcție socială* (Barth, 1995).

În studiul nostru am deconstructat povestirile vieții subiecților selectați în eșantion prin intermediul unei *analize de conținut* și a unei *grile valorice* aplicată în studiile interculturale din Statele Unite de către M. Rokeach (1973), valorificată la noi în cercetări de factură etnopsihologică de către L. Iacob și colaboratorii săi (Iacob, 1991, 1995, 1996, 1998; Iacob, Lungu, 1999). Ne-am îndreptat atenția asupra *perspectivei asumate de omul obișnuit*, intuind că un asemenea demers ar putea întregi imaginile identitare îngemănate îndeosebi de către personalitățile de prim-plan, investigate cu această metodologie de către psihosociologii ieșeni.

Instrumentînd, aşadar, grila de valori sociale evocată şi completînd-o cu o analiză de conţinut, am putut construi o serie de *portrete valorice paralele* ale populaţiei studiate, înlesnindu-se accesul către o abordare comparativă multi-tematică. Prelucrarea cantitativă la nivel discursiv a constituit doar etapa primară de interpretare a datelor documentare, în care s-au operaţionalizat unităţile de înregistrare, de context şi de numărare. Astfel, unităţile de context, care indică orientarea pozitivă sau negativă a discursului, au fost considerate paragrafele din text în care erau evocate temele discursive cele mai frecvente, numite convenţional *criterii referenţiale*. Totodată, unităţile efective de înregistrare, care au fost numărate, s-au asociat celor 40 de valori polare din grila lui M. Rokeach. Cel mai adesea, într-o unitate de context erau identificate mai multe valori simultan. Parcurgerea prealabilă a tuturor textelor transcrise a permis, astfel, izolarea criteriilor referenţiale în jurul cărora se articula discursul memorial, localizate în 20 de categorii înglobante, care la rîndul lor s-au regrupat în trei mari zone tematice: „Individ“, „Comunitate / Societate“, „Cultură“ (vezi *tabelul nr. 1*).

Tabelul nr. 1 Criterii referenţiale:

INDIVID	COMUNITATE / SOCIETATE	CULTURĂ
S = „sinele”; EmV = evenimente majore ale vieţii — naştere; — botez; — căsătorie; — mutarea în casă nouă; — angajare; — pensionare; — moarte; — înmormîntare. P = personalităţi — un membru al familiei (individualizat); — prieten; — preot; — învăţător; — primar. — C = „celălalt” — etnic (neamţ, ungur, bulgar, ţigan, ...); — regional (moldovean, oltean, basarabean ...). Ac = „acasă” Căl = călătorie D = destin EvTr = evenimente traumatice — deportare; — emigrare; — închisoare; — exil. LR = locuri reper — sat / oraş; — cartier; — stradă; — cîrciumă. M = munca	Fam = „familia” (ca grup, sau ca relaţie cu un membru al grupului familial) CatS = categorii sociale — ţăran; — funcţionar; — meseriaş; — comerciant; — intelectual; — student; — ofiţer. SfEc = sfera economică — meserie; — comerţ. Aut = autoritate — armată; — poliţie; — securitate; — primărie; — prefectură. CatP = categorii politice — comunist; — legionar; — liberal; — ţărănist; — social-democrat; — SS-ist. DsP = discriminări politice şi sociale — exploatare; — colectivizare; — lupta de clasă.	Sb = sărbătoare — rugă; — chirvai; — nedee; — fărşang. Rel = religie — biserică; — practică religioasă; — credinţă. VCt = viaţă cotidiană — distracţii; — dans; — bal; — modă; — sport; — club; — serată; — spectacol; — film; — teatru; — muzică; — cor; — fanfară. Ed = educaţie — „şcoala” şi codurile educaţionale; — grădiniţa; — şcoala cu profesori particulari; — şcoala primară / secundară / liceu; — şcoala de ucenici; — universitate.

Mai apoi, aceste criterii referențiale au fost corelate categoriilor valorice tri-nivelare din grila de valori sociale Rokeach (vezi *tabelul nr. 2*), urmărindu-se: *popularitatea* lor — numărul de opțiuni pentru fiecare valoare în parte — și *varietatea* — numărul de referințe axiologice pentru diferitele criterii referențiale —, prin intermediul unei metodologii deja exersate în studiile etnopsihologice (Rokeach, 1973; Popescu-Neveanu, 1997; Iacob, 1995, 1998; Iacob, Lungu, 1999, 2001).

Tabelul nr. 2 Grila de valori sociale a lui M. Rokeach (1973)

Categoriile valorice				Valori: V_i	Valoarea	
Nivel						
I	II	III				
VI	F	Fo	I-5	Curaj, cutezanță	1	Frică, teamă, supunere
				Imaginație	2	Sterilitate imaginativă
		Fe	6-10	Încredere	3	Neîncredere
				Inteligență	4	Prostie
	R	Rd	11-15	Orizont larg	5	Limitat
				Angajare în activitate, hărnicie	6	Dezangajare, lene
		Ra	16-20	Autocontrol	7	Dezorientare
				Capacitate profesională	8	Incapacitate profesională
VF	A	Av	21-25	Responsabilitate	9	Anarhism
				Putere de comunicare	10	Autism
				Ascultător	11	Monologal
		Ae	26-30	Bucurie, bună dispoziție	12	Tristețe
				Afectivitate (dragoste)	13	Răceală afectivă (ură)
				Indulgență	14	Neingăduitor
	S	Se	31-35	Raportare religioasă	15	Raportare „lumească”
				Ajutorare	16	Sabotarea „celuilalt”
				Cinste	17	Necinste, hoție
		Sd	36-40	Curățenie, frumusețe	18	Murdărie, urîțenie
				Politețe	19	Impolitețe
				Tact	20	Grosolanie
				Confort, bogăție	21	Condiții modeste, sărăcie
				Înțelepciune	22	Mărginire
				Recunoaștere socială	23	Izolare socială
				Demnitate	24	Umilință
				Siguranță de sine	25	Nesiguranță
				Independență	26	Dependență
				Originalitate	27	Imitație
				Tumult	28	Apatie
				Utilitate	29	Inutilitate
				Valoare profesională (în muncă)	30	Mediocritate profesională
				Apropiere de natură și artă	31	Izolare în sine
				Armonie interioară	32	Dizarmonie interioară
				Liniste	33	Frământare
				Plăceri	34	Chinuri
				Salvarea sufletului	35	Cultul vieții „lumești”
				Familie armonioasă	36	Familie dezorganizată
				Fericire	37	Suferință
				Prietenii	38	Însingurare
				Realizare în dragoste	39	Eșec în dragoste
				Umanism, generozitate	40	Egoism

Notă: grila de valori sociale M. Rokeach este formată din:
- valori de maximă generalitate (nivel I):
VI= valori instrumentale;
VF= valori finalități;
- valori de generalitate medie (nivel II):
F (faber)= valori de acțiune;
R = valori de relaționare socială;
A= valori de autorealizare;
S= valori ale satisfacției afective.
- valori de generalitate scăzută, în funcție de potențialul latent sau manifest al valorii respective (nivel III):
Fo= valori de acțiune orientative;
Fe= valori de acțiune efective;
Rd= valori de relație dispoziționale;
Ra= valori de relație active;
Av= valori de autorealizare vizate;
Ae= valori de autorealizare efective;
Se= valori de satisfacție afectivă așteptate;
Sd= valori de satisfacție afectivă dobândite.

*Miza principală a proiectului nostru a reprezentat-o încercarea de interpretare a resurselor documentare existente în cadrul unei arhive memoriale deja impresionante, care să surprindă universul valoric al participanților la anchetă, și, pe această cale, să pună în evidență solidaritățile valorice și conturarea familiilor de valori reunite în jurul unor subiecte discursive centrale. În același timp, am urmărit să dezvăluim constantele mentale care ordonează rememorarea, prin izolarea așa-numitelor *ancore discursive*. Totodată, am fost preocupați de studierea mecanismelor de articulare a discursurilor identitare în funcție de anumite nuclee imaginare de referință, care să pună în evidență construirea socială a identității, toate aceste achiziții îngăduind conturarea unui portret grupal al „bănățeanului“, dar și al „celuilalt“ cu care acesta se află în relație.*

Nu în ultimul rând, o altă *miză* însemnată a abordării pe care o propunem, de data aceasta *metodologică*, este reprezentată de *strădania de a verifica resursele de cunoaștere conferite de un instrument de lucru* (grila valorică a lui M. Rokeach) ce nu a mai fost aplicat în studiile psihosociologice de la noi asupra unor conținuturi care provin din interviuri comprehensive.

Într-un asemenea cadru, s-au stabilit următoarele *ipoteze* ale acestei faze a cercetării:

I₁: Tonalitatea autoimaginii va fi negativă, întrucât istorisirile vieții se concentrează precumpănitor asupra unor evenimente traumatice.

I₂: Fiind un produs reprezentational, imaginea identitară conturată în povestirile vieții cunoaște o dinamică semnificativă, generată de fenomenul contextualizării discursive.

I₃: Schimbarea nivelului de analiză a categoriilor valorice este însoțită de surprinderea unor diferențe semnificative în cadrul registrului axiologic al imaginii identitare.

I₄: Există diferențe consistente, din punctul de vedere al compoziției și tonalității axiologice, deopotrivă între imaginea de sine a „bănățeanului“ și imaginea „celuilalt“, dar și între categoriile (etnice și regionale) care alcătuiesc alteritatea.

I₅: Reprezentarea socială identitară ne va înfățișa imaginea unui actor social activ și angajat în confruntarea cu determinările istoriei.

Desigur, pentru ponderarea subiectivității inerente a lectorului, tehnica analizei de conținut a impus recurgerea la o tehnică complementară — *folosirea grupului expert* —, iar evaluările rezultate, prezentate în *tabelul nr. 1 din Anexa nr. 4*, constituie media evaluărilor grupului expert, exprimată convențional prin rotunjire la prima cifră întreagă. Concret, scorurile din tabelul prezentat în această anexă reprezintă media grupului expert a frecvenței de apariție a valorilor, respectiv a criteriilor referențiale pentru întregul lot, însumat, de 35 de interviuri. Astfel, fracția prezentă în fiecare rubrică de pe prima linie a tabelului exprimă raportul dintre media grupului expert de apariție a criteriilor referențiale evocate pozitiv

și negativ pe ansamblul interviurilor. De exemplu, 49/16 din prima rubrică se va citi: „pe întreg eșantionul de interviuri, grupul expert a decis că subiecții, când vorbesc despre criteriul <sine>, o fac în 49 de situații în sens pozitiv și în 16 situații în sens negativ“. Dacă există o incertitudine de evaluare a orientării criteriului referențial (de exemplu când rezonanța sa semantică pare neutră), se decide în felul următor: se numără câte valori pozitive și câte valori negative din grila lui M. Rokeach apar în această unitate de context, iar orientarea criteriului va fi dată de orientarea axiologică prevalentă.

În toate celelalte rubrici ale tabelului sunt prezentate sub forma unei fracții mediile grupului expert de apariție a perechilor de valori pozitive și negative pe întregul eșantion de interviuri, corespunzătoare unui anume criteriu referențial. De exemplu, scorul 5/9 din prima rubrică corespunde criteriului <sine> se citește astfel: „pe întreg eșantionul de interviuri, atunci când se referă la criteriul <sine>, grupul expert a decis că subiecții menționează de 5 ori valoarea <curaj, cutezanță> și de 9 ori valoarea <frică, teamă, supunere>“.

Se cuvine subliniat faptul că grupul expert a fost alcătuit din minimum cinci specialiști (în sociologie, psihologie, filosofie sau istorie) care, având experiența nemijlocită a interviurilor de istorie orală și pe baza unui instructaj prealabil, au realizat analiza de conținut și au aplicat grila valorică. Totodată, în *Anexa nr. 3* este prezentat un scurt exemplu al modului concret în care a fost efectuată evaluarea primară. Accentuăm faptul că valorile propriu-zise numărate (v_i) sunt *valori în oglindă*, adică o succesiune de valori opuse (pozitive/negative), de tipul „generozitate/egoism“. S-au reținut și mențiunile implicite ale valorilor în cadrul discursului, realizându-se o ierarhizare, precum și o combinație cu principalele criterii referențiale, urmărindu-se *afinitățile de asociere* între cele două registre (axiologic/referențial). De asemenea, când s-au contabilizat datele, s-au calculat doi indicatori. Primul, *tonalitatea*, pune în evidență orientarea (pozitivă sau negativă) și intensitatea acestei orientări (cît de mare este această diferență) pentru valorile și criteriile referențiale și rezultă din efectuarea diferenței între mediile grupului expert pentru frecvențele de apariție a valorilor sau a criteriilor referențiale corespondente. De exemplu, în prima rubrică a *tabelului nr. 1* din *Anexa nr. 4*, tonalitatea criteriului <sine> este +33, rezultată din efectuarea diferenței între mediile grupului expert pentru frecvențele de apariție pozitivă (49) și negativă (16) a acestui criteriu. Al doilea indicator, *pregnanța*, exprimă cît de importantă este prezența valorii respective sau a criteriului referențial, indiferent de orientarea lor, și se calculează însumînd mediile grupului expert de apariție (pozitivă și negativă) pentru variabila respectivă. În exemplul de mai sus, *pregnanța* criteriului <sine> este 65 și rezultă din însumarea mediilor de apariție pozitivă (49) și negativă (16) a criteriului evocat. Pe baza tuturor acestor acumulări de date se vor verifica ipotezele de lucru și se vor construi portretele grupale vizate. Ca tehnici statistice vom recurge la operaționalizarea analizei descriptive

(prezentarea frecvențelor statistice de apariție a valorilor, respectiv a criteriilor referențiale), la testarea semnificației diferențelor dintre medii (*testul t*), iar pentru interpretarea ierarhiilor categoriilor valorice vom opta pentru analiza de varianță (*ANOVA, testul F*).

Interpretarea rezultatelor

Rezultatele tuturor prelucrărilor statistice primare au fost expuse grafic în *Anexa nr. 8*. Să le parcurgem explicativ pas cu pas, precedate fiind de simbolul corespondent (de exemplu, [A8, f1] găzduiește o discuție asupra rezultatelor înfățișate în *figura nr. 1* din *Anexa nr. 5*).

Interpretarea [A5, f1]

„Lectura“ primară a datelor ne atrage atenția asupra tonalității preponderent pozitive a excursurilor retrospective (879 mențiuni pentru valorile pozitive și doar 628 pentru valorile negative), în pofida caracterului traumatic al destinelor evocate în cele mai multe relatări. Mai mult, se poate proba și o prevalență a valorilor pozitive care este statistic semnificativă în cadrul dimensiunii axiologice $t(1507) = 4,56; p < 0,001$.

Testînd diferențele dintre medii pentru registrul axiologic, se observă că la 15 valori din 40 se pot pune în evidență diferențe statistic semnificative. Rezultatele acestor prelucrări sunt prezentate în *tabelul nr. 3*.

Astfel, în reprezentarea socială identitară valorile pozitive obțin o victorie simbolică remarcabilă. Urmărind tonalitatea celor 15 de valori care probează o diferență statistic semnificativă, la 10 dintre ele sensul este dat de prevalența

Tabelul nr. 3 Diferențe statistic semnificative – tonalitate axiologică

Nr. crt.	Valoare Vi	Valoarea pozitivă	Valoarea negativă	Factorul t	Valoarea pragului de semnificație
1	V5	Orizont larg	Limitat	$t(36) = 2,21$	$p = 0,04$
2	V6	Angajare în activitate, hărnicie	Dezangajare, lene	$t(106) = 10,75$	$p < 0,001$
3	V8	Capacitate profesională	Incapacitate profesională	$t(41) = 3,67$	$p = 0,01$
4	V9	Responsabilitate	Anarhism	$t(36) = 4,54$	$p = 0,03$
5	V10	Putere de comunicare	Autism	$t(30) = 3,97$	$p = 0,01$
6	V16	Ajutorare	Sabotarea „celuilalt”	$t(97) = 4,59$	$p = 0,007$
7	V18	Curățenie, frumusețe	Murdărie, urîțenie	$t(36) = 2,27$	$p = 0,04$
8	V21	Confort, bogăție	Condiții modeste, sărăcie	$t(97) = 4,11$	$p = 0,02$
9	V25	Siguranță de sine	Nesiguranță	$t(47) = 2,87$	$p = 0,04$
10	V30	Valoare profesională (în muncă)	Mediocritate profesională	$t(32) = 5,11$	$p < 0,001$
11	V32	Armonie interioară	Dizarmonie interioară	$t(42) = 3,03$	$p = 0,05$
12	V34	Plăceri	Chinuri	$t(53) = 3,38$	$p = 0,04$
13	V37	Fericire	Suferință	$t(77) = 6,17$	$p < 0,001$
14	V38	Prieteni	Însingurare	$t(53) = 2,24$	$p = 0,05$
15	V40	Umanism, generozitate	Egoism	$t(24) = 5,84$	$p < 0,001$

valorii pozitive în dauna celei negative, și numai la 5 dintre ele se petrece fenomenul contrar.

Corelînd aceste observații cu trăsăturile axiologice înfățișate în *figura nr. 1* din *Anexa nr. 5*, am putea configura portretul identitar al subiecților investigați. Trăsăturile dominante ar reuni, așadar, în registrul pozitiv, „orizontul larg“ (v5), „angajarea în activitate, hărnicia“ (v6), „capacitatea profesională“ (v8), „responsabilitatea“ (v9), „puterea de comunicare“ (v10), „curățenia, frumusețea“ (v18), „valoarea profesională“ (v30), „armonia interioară“ (v32), „prieteniile“ (v38) și „umanismul, generozitatea“ (v40), după cum, în registrul negativ s-ar situa „sabotarea celuilalt“ (v16), „condițiile modeste, sărăcia“ (v21), „nesiguranta“ (v25), „chinurile“ (v34) și „suferința“ (v37).

Totodată, imaginea grupală rezultată ne dezvăluie o dispută polară între valorile „angajării în activitate, ale muncii“ (v6), puternic apreciate (prag de influență $\pi > 100$) și cele care ipostaziază „suferința“ (v37, $\pi > 60$), receptate ca extrem de prezente. Există și o serie de valori negative frecvent evocate, precum „sabotarea celuilalt“ (v16) și „condițiile modeste, sărăcia“ (v21), dar ansamblul influenței celorlalte valori determină preponderența tonului pozitiv al discursurilor. Pe această cale se *infirmă ipoteza nr. 1* (I_1). Prin urmare, se subliniază din nou nevoia subiectului de reorganizare identitară pozitivă, întocmai ca în cadrul dialogului antropologic comprehensiv, în care „celălalt“ traumatizat descoperă, din perspectiva bilanțului vieții, resursele unei reșezări a neîmplinirilor pe un alt temei (Geertz, 1986).

Interpretarea [A5, f2; A5, f3]

Deopotrivă tonalitatea și pregnanța criteriilor referențiale ne înfățișează, la nivelul superior de generalitate, o prezență mai marcantă a criteriilor reunite în jurul categoriei înglobante „Individ“, în dauna celor focalizate pe „Comunitate/Societate“, respectiv „Cultură“ (vezi *figura nr. 2 și 3* din *Anexa nr. 5*). Așadar, pe baza acestor indicatori, domeniul „Individ“ este cel mai influent domeniu prezent în discursurile retrospective.

La nivelul subordonat de generalitate, conform viziunii terminologice promovate de J.C. Abric (1994), se observă cum sistemul central al reprezentării sociale se construiește în jurul ancorei discursive a „familiei“, cu cele mai numeroase referințe pozitive ($\pi > 120$). Constatarea vine să întărească concluziile unor studii anterioare realizate în comuna bănățeană Belinț, în cadrul cărora „familia“ se dovedise nucleul reprezentării sociale identitare, fiind considerată de subiecți o ancoră simbolică de referință și un factor de stabilitate în confruntarea cu un context social neașezat, aflat în schimbare accelerată (Gavreliuc, 1997, pp. 27–29). Totodată, „lectura“ *figurii nr. 2* din *Anexa nr. 8* ne indică faptul că singurele criterii care pot concura simbolic „familia“ sunt criteriul „sine“ ($\pi > 100$), respectiv „celălalt“ ($\pi > 100$), ambele orientate pozitiv, și criteriul orientat negativ — previzibil prin încărcătura sa memorială — „evenimente traumati-

ce“, la care $p_i > 100$. Cît privește testarea diferențelor dintre medii pentru tonalitatea criteriilor referențiale, se poate remarca faptul că la 14 criterii referențiale din 20 se înregistrează diferențe statistic semnificative, așa cum reiese din *tabelul nr. 4*.

Tabelul nr. 4 Tonalitatea criteriilor referențiale – diferențe statistic semnificative

Nr. crt.	Criterii referențiale	Factorul t	Valoarea pragului de semnificație
1	S	$t(64) = 5,23$	$p < 0,001$
2	EmV	$t(42) = 3,76$	$p = 0,03$
3	P	$t(63) = 6,17$	$p < 0,001$
4	Ac	$t(33) = 2,55$	$p = 0,02$
5	EvTr	$t(71) = 9,78$	$p < 0,001$
6	LR	$t(36) = 6,19$	$p = 0,008$
7	M	$t(45) = 3,27$	$p = 0,04$
8	Fam	$t(93) = 4,85$	$p < 0,001$
9	Aut	$t(16) = 2,75$	$p = 0,05$
10	CatP	$t(37) = 3,66$	$p = 0,01$
11	DsP	$t(54) = 10,45$	$p < 0,001$
12	Sb	$t(18) = 4,76$	$p = 0,008$
13	Vct	$t(27) = 3,86$	$p = 0,01$
14	Ed	$t(49) = 6,72$	$p = 0,001$

Dacă tratăm distinct fiecare criteriu în parte, parcurgînd îndeosebi *figura nr. 3* din *Anexa nr. 5*, putem remarca tonalitatea clar pozitivă a „sinelui“, confirmîndu-se, astfel, teoriile identității sociale, care argumentează asupra nevoii de căutare a unei identități sociale pozitive în cadrul grupului de apartenență (Tajfel, 1974, 1982), chiar dacă actorul colectiv interogat își plasează scenariul retrospectiv în registrul dramaticului. Observația de mai sus confirmă cercetările din cîmpul psihologiei sociale experimentale, care evidențiază rolul proiecțiilor auto-apreciative în vederea dobîndirii și conservării stimei de sine (Baumeister, Tice, 1986; Higgins, 1989). O asemenea tendință este frecvent evocată în cadrul discursurilor memoriale studiate, regăsindu-se în formulări de genul „cel mai important este să fii om“ sau „orice ar fi, să te respecti pe tine“ (precum în interviurile lui Vichentie Manjov, T, p. 156 sau Aurel Munteanu, I, p. 89)*.

* Din rațiuni de înlesnire a lecturii textului vom introduce cu prescurtarea I referințele ce provin din volumul S. Vultur — *Istorie trăită — Istorie povestită*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997; cu T cele ce provin din volumul S. Vultur (ed.) — *Teren. Memoria și cultura familială. Identități multiple în Banat. Decupaj din arhivă*, Grupul de antropologie culturală și istorie orală, Timișoara, 1998; cu C referințele din volumul S. Vultur (ed.) — *Lumi în destine*, Editura Nemira, București, 2000; iar cu A cele ce provin exclusiv din arhiva Grupului de antropologie culturală și istorie orală, precizînd numele interviuatului și localizarea interviului. Astfel, la sursele tipărite este indicat numărul paginii din care e extras citatul, iar la cele în manuscris este menționată o fracție — la care numărătorul reprezintă raftul din arhivă, iar numitorul constituie numărul dosarului de pe raftul respectiv — urmată de numărul paginii de dosar din care a fost selecționat citatul.

Se cuvine menționat faptul că „celălalt“ rămîne un criteriu puternic polarizat, în care evaluările pozitive și negative depășesc pragul $p_i > 80$. Astfel, s-a observat că apare o diferențiere semnificativă între „celălalt etnic“ (precum „germanul“, „maghiarul“, „evreul“, „bulgarul“) și „celălalt regional“ (de genul „olteanului“, „moldoveanului“ sau „basarabeanului“), aprecierile transgresînd granițele etnice și fiind mai pozitive în primul caz; după cum se distinge o diferențiere între „celălalt generic“ (definit în termeni globali, mediat) și „celălalt particular“ (definit în termeni specifici, nemediat). În acest din urmă registru, opoziția reprezentatională particular-generic, pusă în evidență în studiile de cogniție socială care operează cu conceptul de stereotip a fost reconfirmată (Fiske, Taylor, 1991). Prin urmare, evaluările sunt mai generoase în situația „celălalt particular“ — cu care subiectul a avut o întâlnire nemijlocită (fie el „regional“ sau „etic“) —, și în care prezența stereotipurilor e mai puțin marcantă, spre deosebire de „celălalt generic“ (îndeosebi „regional“), mult mai critic evaluat prin medierea stereotipurilor privitoare la alteritate.

Percepția retrospectivă cea mai nefericită se realizează, previzibil, în jurul „evenimentelor traumatice“ și este parțial compensată de influența pozitivă în portretul global de valorizarea „muncii“. Merită semnalată tendința conform căreia toate referențialele politice („autoritate“, „categorii politice“, „discriminări politice“) sunt negativ percepute, sugerîndu-se că întregul traseu existențial traumatic este asociat unui factor politic perceput ca perturbator și discriminativ. Această respingere puternică înregistrată va sta la baza unei verificări ulterioare, realizată cu ajutorul unei prelucrări cu mijloace de investigație mai fine, prin recurgerea la construirea grafică a reprezentării sociale identitare printr-o combinație matriceală a tonalității și pregnanței tuturor criteriilor referențiale.

Privind în ansamblu dinamica criteriilor referențiale supraordonate, se poate pune în evidență o diferență statistic semnificativă de tonalitate a acestora, după cum urmează — INDIVID: $t(534) = 4,87$; $p = 0,005$; SOCIETATE / COMUNITATE: $t(230) = 3,21$; $p = 0,02$; CULTURĂ $t(120) = 8,26$; $p < 0,001$.

O ultimă remarcă ce se impune la acest nivel accentuează faptul că, deși mai puțin influent, domeniul general „cultură“ produce o tonalitate global pozitivă, la toate criteriile referențiale evaluările pozitive fiind mai numeroase decît cele negative. O astfel de remarcă sugerează că spațiul privat, spațiul sărbătorii și cel al școlii, care dau substanță acestui domeniu, sunt privite ca un fel de teritoriu „refugiu“ în fața agresiunilor istoriei, cu registrul ei public, impersonal și instituționalizat, observație convergentă cu concluziile studiului de sociologie rurală evocat deja (Gavreliuc, 1997, p. 30).

Interpretarea [A5, f4]

Registrul portretelor valorice asociate criteriilor referențiale ne oferă accesul către una dintre resursele de cunoaștere cu o încărcătură euristică remarcabilă oferită de metodologia adoptată. Astfel, ni se prezintă în *Anexa nr. 5*, de la

figura 4 pînă la figura 23, o serie de profiluri identitare ce ne indică, pe fiecare dimensiune tematică în parte, care este spectrul de valori mobilizat de subiecți.

În figura nr. 4 din Anexa nr. 5 este conturat portretul axiologic al „sinelui“, articulat convergent cu liniile portretistice creionate în paragraful anterior. Acest portret este puternic pozitiv, egocentric, aducînd în prim-plan valoarea „muncă, angajare în activitate“ (v6, $\pi > 10$), alături de alte valori influente, precum „capacitate profesională“ și „cinste“ (v8, respectiv v17, la ambele $\pi > 5$), adică acele valori ce sunt dominante în configurarea stereotipului regional (Chelcea, Lățea, 2000, pp. 66–67). Numeroase referințe din text trimit către un asemenea portret, reunit în jurul formulelor recurente: „trebuie să muncim“, „munca e datoria noastră“, „munca ne-a salvat“ (precum în interviurile cu Gina Sterian, I, p. 195; Viorica Henț, I, p. 99 sau Persida Julan, C, p. 62). Două valori sunt puternic negative în acest portret, în preajma a $\pi = 10$: „suferința“ (v37) și „frica, teama, supunerea“ (v1), dovedind încă o dată puterea contextului istoric asupra dimensiunii argumentative a discursurilor. În pofida liniilor contrastante care modelează schema despre sine (*self-schema*) proprie subiecților, se reconfigurează ideea unui *sine unitar*, capabil să reunească într-o calitate nouă, supraordonată conjuncturilor istorice și sociale, un *concept coerent despre sine*, transformîndu-l într-o entitate durabilă și onorantă (Markus, 1977; Swann, Hill, 1982, Baumeister, 1998).

Interpretarea [A5, f5]

În cadrul „evenimentelor majore ale vieții“, reprezentate în figura nr. 5 din Anexa nr. 5, din nou valoarea „muncă, angajare în activitate“ (v6) este cea mai prezentă, alături de „afectivitate, dragoste“ (v13) și „armonie interioară“ (v32), conturînd o tonalitate valorică pozitivă asemenea unui *refugiu memorial*. Acestuia i se asociază o polarizare acută în jurul unei valori precum „sărăcie/bogăție“ (v21), ce poate fi explicată în cele mai multe dintre povestirile retrospective prin alternanța dramatică a unei vieți senine și îndeștulate (la debutul ei), urmată de o serie de deprivări grave (la maturitate) și reaşezări (la bătrînețe). Se evidențiază, astfel, construirea *dimensiunii identitare diacronice*, care, deși păstrează un nucleu dur și stabil (legat îndeosebi de valorile „muncii“), este sensibilă la influența contextelor cu care subiectul se confruntă (Bruner, 1986). Este semnificativ faptul că valorile negative cel mai intens percepute sunt chiar cele ce însoțesc aceste deposedări, ce țin deopotrivă de registrul simbolic, dar și de registrul care desemnează prestigiul social și starea materială, și anume „chinurile“ (v34) și „suferința“ (v37).

Interpretarea [A5, f6]

Portretul valoric al „personalităților“, descris în figura nr. 6 din Anexa nr. 5, este dominant pozitiv, dar tensionat între „angajarea în activitate“ (v6), „recunoașterea socială“ (v23) și „prieteniei“ (v38) — capital important adus în relație de către personalitățile reper —, dar pus în discuție de „sabotarea celuiilalt“

(v16), ce aduce cu sine provocarea „suferinței“ (v37). Desigur, avem de-a face cu o altă opoziție simbolică între *identitățile parteneriale* (de genul celor asociate reprezentanților familiei) și cele asociate „*celuilalt instituțional*“, care înfățișează confruntarea dintre registrul informal și cel formal, prin favorizarea celui dintîi în întâlnirea cu o istorie ai cărei actori în plan instituțional sunt tratați cu neîncredere și percepți, în tot spațiul post-comunist, mai degrabă ca adversari sau dușmani, decît ca parteneri (Bădescu, 2001).

Interpretarea [A5, f7]

Variabila „celălalt“, înfățișată în *figura nr. 7* din *Anexa nr. 5*, este puternic polarizată. Întîlnirea cu celălalt e un prilej către activism (v6), oferă „ajutorare“ (v16), „recunoaștere socială“ (v23) și rodește în „prietenii“ durabile (v38), dar aduce cu sine și „neîncredere“ (v3), atitudini „neîngăduitoare“ (v14), „murdărie și urîtenie“, nu neapărat fizică (v18), și provoacă, nu de puține ori, „suferință“ (v38). Se poate, așadar, semnala prezența unui *celălalt diurn*, senin și a unui *celălalt nocturn*, generator de „suferință“, cele două categorii nesuprapunîndu-se. Granița care le desparte nu este, însă, una etnică, ci mai degrabă una regională și politică, iar stadiile ulterioare ale lucrării vor încerca să aprofundeze modul în care se articulează aceste identități plurale ale alterității. De altfel, cercetarea din ultima parte a acestui proiect va încerca să ia în discuție, printr-un studiu derulat pe un eșantion regional reprezentativ, dinamica contrarietății a acestor identități sociale.

Interpretarea [A5, f8]

Una dintre cele mai senine imagini retrospective se focalizează pe „acasă“, ilustrat în *figura nr. 8* din *Anexa nr. 5*, care se impune ca un alt nucleu influent al reprezentării sociale identitare, unde valoarea „frumusețe, curățenie“ (v18) domină profilul valoric cu autoritate, și se înfruntă cu o valoare negativă modelată de factorul istoric: modestia condițiilor de viață (v21). Devenind un reper de stabilitate, siguranță și liniște, profilul lui „acasă“ este lin, aplatizat, cvasipozitiv.

Interpretarea [A5, f9]

Pentru „bănățean“, „călătoria“, reprezentată în *figura nr. 9* din *Anexa nr. 5*, nu a fost doar un prilej de „nesiguranță“ (v25), ci în primul rînd o deschidere către „un orizont mai larg“ (v5), o „apropiere de natură și artă“ (v31), un prilej de „bună dispoziție“ (v12) și de realizare a unor „prietenii“ (v38). Imaginea rezultată este, prin urmare, a unui actor social dispus și *pregătit să traverseze orizontul*, pentru a prelua sintagma istoricului V. Leu (1998a). De altfel, tema *călătoriei* este una care populează în chip privilegiat imaginarul social bănățean, așa cum reiese din studiile de istorie socială și de istorie a mentalităților realizate de V. Leu (1998b, 2000a).

Interpretarea [A5, f10]

„Destinul“ nu poate să apară în acest portret valoric, descris în *figura nr. 10* din *Anexa nr. 5*, decît contorsionat, sub forma unor „dinți de fierăstrău“,

sugerînd încordarea trăsăturilor valorice pozitive și negative. Atrage atenția dominanța ideii de „responsabilitate“ (v9) atunci cînd subiecții realizează evaluarea „sortîii“, care nu este înțeleasă doar ca fatalitate nefericită și atotputernică, ci ca realitate asumată conștient, în care actorul poate dobîndi inițiativa, integrînd trauma. Tot de „destin“ este legată și inserarea într-o „familie armonioasă“ (v36), dar la același prag de frecvență întîlnim și valorile negative ale privării de libertate și, consecințele acestora, „nesiguranța“ (v25), dar și „suferința“ (v 37). Se conturează încă o dată în tactica identitară de recompunere biografică animată de un actor social angajat, activ, responsabil, care nu cedează în fața agresiunilor unei istorii potrivnice și care va izbuti să învingă în plan simbolic „soarta“ (Crossley, 2000a).

Interpretarea [A8, f11]

„Evenimentele traumatice“ provocate de o istorie personală și colectivă derulată sub semnul nedreptăților sociale construiesc cel mai puternic negativ portret valoric, centrat pe trei valori care depășesc $\pi = 10$: „însingurarea“ (v38), „sărăcia“ (v21) și „chinurile“ (v34), adevărate attribute identitare stigmatizante care marchează traseul existențial al subiecților investigați. Singurele valori pozitive — doar 3 din 40 — ce apar în acest registru, cu o prezență modestă, sunt „responsabilitatea“ (v9), „ajutorarea“ (v16) și „înțelepciunea“ (v22), așa cum reiese din *figura nr. 11 a Anexei nr. 5*.

Interpretarea [A8, f12]

„Locurile reper“, descrise grafic în *figura nr. 12 din Anexa nr. 5*, sunt asociate în primul rînd „imaginii satului“, care se proiectează pozitiv, iar valori precum „curățenie, frumusețe“ (v18) și „cinste“ (v17) covîrșesc „condițiile modeste“ (v21) și „suferința“ (v37). Astfel, acest criteriu referențial reprezintă, alături de „acasă“, un alt domeniu senin al privirii-bilanț obținute.

Interpretarea [A8, f13]

Criteriul „muncă“, înfățișat în *figura nr. 13 din Anexa nr. 5*, este foarte marcat de valoarea „angajare în activitate“ (v6, cel mai înalt $\pi = 25$), dar și de „responsabilitate“ (v9), „capacitate profesională“ (v8) și „autocontrol“ (v7), fără să evite însă prețul unei munci realizate sub amenințarea privării de libertate, generatoare de chinuri (v34). Totuși, „munca“ este cel mai des evocată în eșantionul de interviuri ca sursă a eliberării de sub povara greutăților sau nedreptăților, formula cea mai des întîlnită în relatările retrospective fiind „noi am fost gospodari“, „nu ne-am lăsat“ (Gina Sterian, I, p. 199) sau „trebuie lucrat (...) pînă cînd ai bază“ (Nikolaus Wiewe, A, 13/3, p. 8).

Interpretarea [A5, f14]

Unul dintre cele mai consistente criterii referențiale — prin numărul evocărilor și al valorizărilor — rămîne „familia“, zugrăvit în *figura nr. 14 din Anexa nr. 5*, cu o tonalitate preponderent pozitivă. Este semnificativ faptul că zona dominată de valori pozitive este cea a valorilor instrumentale ($V_i = 1 - 20$), iar

cea în care valorile negative sunt mai prezente este a valorilor finalități ($V_i = 21-40$). În prima zonă valorile dominante se grupează în jurul „ajutorării“ (v16) și „dragostei“ (v13), care sunt privite ca principalele resurse ce oferă subiectului sprijin și afectivitate, iar în cea de-a doua zonă dominante sunt „suferința“ (v37) și „sărăcia“ (v21), provocate de frustrările colective la care grupul familial a fost supus. Mesajul transmis de liniile acestui portret par să sugereze că prin familie, cu ajutorul celui apropiat și drag, nefericirea poate fi înfruntată, chiar cu prețul suferinței. O astfel de concluzie vine să întărească o constatare dintr-un studiu de teren anterior, care descoperea familia ca pe o „sursă de stabilitate și permanență“ (Gavreliuc, 1997, p. 27) într-un mediu perceput ca ostil, prin care comunitatea poate să supraviețuiască unor prefaceri sociale și politice brutale.

Interpretarea [A8, f15]

În ceea ce privește criteriul „categorii sociale“, zugrăvit în *figura nr. 15* din *Anexa nr. 5*, cu o singură excepție (v6), toate aprecierile valorice se plasează în zona mediană, a valorilor de nivel III Ra (de relație active) și Av (de autorealizare vizate) — $V_i = 16 - 25$ —, devenind resurse privilegiate ale stabilirii relației cu „celălalt“. Să menționăm că o valoare apare în mod singular în acest domeniu — ne referim la „demnitate“ (v24).

Interpretarea [A5, f16]

„Sfera economică“, prezentată grafic în *figura nr. 16* din *Anexa nr. 5*, ne aduce în față imaginea „angajării în muncă“ (v6) a actorului social, întemeiată pe „capacitatea profesională“ potențială (v8), „cinstea“ (v17) și „valoarea profesională“ efectivă (v30), doar „sărăcia“ (v21) fiind invocată negativ și fiind determinată de conjunctura socio-politică.

Interpretarea [A5, f17-f19]

Urmează o serie de trei portrete puternic negative, care pot fi urmărite în *figurile nr. 17, 18 și 19* din *Anexa nr. 5* și care sunt asociate direct sau indirect universului politic. Cel dintâi — „autoritatea“ — reunește atributele „prostiei“ (v4) cu cele ale „îngustimii intelectuale, limitării“ (v5), dar și „răceala afectivă sau ura“ (v13), cu cea mai pregnantă valoare negativă — „sabotarea celuiilalt“ (v16), toate aceste valori fiind din registrul celor instrumentale. Astfel, sugerează un asemenea portret, „autoritatea“ este percepută ca o instanță impersonală, cu un comportament instrumental, cel mai adesea discriminatoriu la adresa subiectului, în care nu merită investită încredere (Bădescu, 2001). Valori precum „generozitatea“ (v40) și „politețea“ (v19) apar ca ipostaze izolate ale unei tendințe globale opuse. „Categoriile politice“ sunt devalorizate, mai ales datorită înclinației lor percepute de a acționa împotriva intereselor subiectului (v16), prin intermediul „urii“ (v13), generînd „izolare socială“ (v23). Pe această cale se indică unele *afinități de asociere valorică* cu un registru al lumii sociale — cel politic — resimțit în discursurile memoriale ca fiind principalul responsabil pentru trauma individuală și colectivă, așa cum apare în numeroase relatări retrospective, în care

formula recurentă este: „ne-au luat tot ce aveam, fără să avem o vină“, ca în relatarea lui Petru Maghiaru (A, 9/2, p. 21). „Discriminările politice“ sunt însoțite, practic, de același set de valori negative — în primul rând „sabotarea celuilalt“ (v16) — și constituie singurul criteriu referențial în care aprecierile valorice sunt exclusiv negative.

Interpretarea [A5, f20-f23]

Spre deosebire de domeniile anterioare, un alt grup tematic care produce asocieri afine, urmărit grafic în *figurile nr. 20, 21, 22, 23* din *Anexa nr. 5*, este reprezentat de registrul supraordonat „Cultură“, puternic conotat pozitiv, în cadrul căruia „sărbătoarea“ generează „bună dispoziție“ (v12), afirmată într-un climat de „frumusețe și curățenie“ (v18). „Religia“ produce, însă, și câteva reorientări valorice mai critice, prin identificarea unei anumite doze de „neîncredere“ (v3), dar valorizează intens „raportarea creștină“ (v15) și „salvarea sufletului“ (v35). Un portret puternic pozitiv ca tonalitate este „viața cotidiană“, în care valorile cele mai prezente sunt din intervalul $V_i = 5 - 20$ și $V_i = 30 - 40$. În cadrul primului interval se impune „buna dispoziție“ (v12), iar în cadrul ultimului, alcătuit din valorile de satisfacție afectivă, cea mai însemnată prezență este asociată recunoașterii „plăcerii“ (v34), ca însoțitoare a sărbătorii. În cadrul „educației“, ponderea cea mai consistentă o au valorile *faber*, în primul rând „angajarea în activitate“ (v6) și „capacitatea profesională“ (v8), înțelese ca garanții ale reușitei în destinul individual, după cum „cinstea“ (v17) este o altă valoare puternic apreciată în perspectiva unei confruntări cu destinul, capabilă să controleze „nesiguranța“ (v25). Vom încerca să urmărim, în cadrul reprezentării sociale identitare, ponderea acestui criteriu global pozitiv, „cultura“, care va deveni un reper simbolic important al subiectului, capabil să reconstituie pozitiv identitatea sa socială.

Prin toate aceste evaluări anterioare am descris, de fapt, mecanismul articulat de fenomenul contextualizării asupra reprezentării sociale identitare. Reprezentarea unei realități — în cazul nostru, modul în care se articulează narativ linia sinuoasă a vieții și identitatea subiecților — se modelează specific în raport cu contextul istoric, social, cultural și politic în care se naște. Acestei contextualizări externe inevitabile i se adaugă, însă, și o *contextualizare discursivă* (Iacob, 1999, pp. 214–216). Întrucât orice reprezentare este structurată pe mai multe nivele și este alcătuită din mai multe categorii, fenomenul contextualizării discursive poate descrie cum se modifică imaginea inițială într-un spectru foarte divers și nuanțat, citit doar prin grila unor nivele de generalitate diferite ale reprezentării, ori a unor categorii specifice, adică exact ceea ce am realizat prin interpretările anterioare. Schimbarea nivelului de generalitate a reprezentării este evidențiată în profilul axiologic general din *figura nr. 1* a *Anexei nr. 5*, comparat cu profilul axiologic de bază din *figurile 4–23* din *Anexa nr. 5*, după cum schimbarea „fețelor imaginii“ prin intermediul schimbării categoriilor poate fi urmărită compara-

tiv în multitudinea portretelor valorice asociate criteriilor referențiale, ce se regăsesc în *figurile 4–23 din Anexa nr. 5*. Însăși faptul că fiecare dintre aceste grafice oferă portrete valorice de o mare policromie semantică și generează „chipuri” atât de diferite ale aceleiași reprezentări globale („imaginea identitară bănățeană”), ne îndreptățește să afirmăm că *ipoteza nr. 2 (I₂) este consistent confirmată*.

Interpretarea [A8, f24]

Analiza *figurii nr. 24 din Anexa nr. 5* ne dezvăluie distribuția pregnanței valorilor de nivel III din grila lui M. Rokeach, constatându-se un contrast dramatic — prin proporțiile sale — între valorile de autorealizare efective (cele dobândite, care nu pot decât să creeze un bilanț frustrant) și cele vizate, care reprezintă ținta ideală, alimentate de un univers aspirațional foarte bogat al subiecților. Prezența pe „podium” a valorilor *faber* efective atrage atenția asupra perseverenței și tăriei celor implicați în lupta cu propriul lor destin, sugerând că „a trebuit să muncim” (Viorica Henț, I, p. 99), „numai prin muncă au putut merge înainte”, lucrând, la nevoie, „de noaptea pînă noaptea”, așa cum afirma Aurica Boceanu (T, p. 44). Trebuie subliniat că se pot remarca diferențe considerabile între această ierarhie valorică produsă de subiecții bănățeni și cea rezultată în urma studiilor Luminiței Iacob (1995, p. 47; 1999, p. 98), în care ordinea, în privința popularității sau *pregnanței* categoriilor valorice de nivel III (prezentate descrescător), era: Fo-Se-Av-Rd-Ra-Sd-Fe-Ae, spre deosebire de studiul nostru unde ierarhia este: Av-Ra-Fe-Rd-Sd-Se-Fo-Ae. Desigur, specificul diferit al conținutului analizei este responsabil pentru această grupare axiologică, căci într-un caz s-au urmărit auto-imaginile „românității” construite de actorii de prim-plan ai dezbaterii intelectuale românești pe tema specificului național, iar în celălalt caz imaginea identitară a unei părți din „românitate” (Banatul) elaborată de oameni de plan secund, care au trăit și o serie de experiențe traumatice. Ambele tipuri de imagini identitare sunt, credem, fațete reunite ale unei imagini globale, care, privită din astfel de perspective plurale, se limpezește, putînd fi cunoscută mai bine.

Interpretarea [A5, f25–26]

Pregnanța valorilor de nivel II, descrisă în *figura nr. 25 din Anexa nr. 5*, subliniază echilibrul structural axiologic în povestirile vieții, toate categoriile de acest nivel fiind menționate cu o frecvență comparabilă (diferența dintre cea mai prezentă categorie — valorile de relație — și cea mai puțin evocată — valorile de autorealizare — fiind mai mică de 100), exprimînd astfel nevoia de coerență retrospectivă în toate dimensiunile povestirii, dovedită și de cercetările lui W.B. Swann (1987, pp. 1042–1049). De asemenea, există diferențe importante între ierarhiile valorice de nivel II obținute în studiile L. Iacob (1995, pp. 47–48; 1999, p. 100), în care ordinea era S-R-A-F, și cea de față, în care ordinea este R-F-S-A.

Cît privește analiza pregnanței valorilor de nivel I, redată în *figura nr. 26 din Anexa nr. 5*, se poate observa dominanța consistentă a valorilor instrumentale în

dauna celor finalități, tendință semnalată și în studiile anterioare (Iacob, 1995, p. 47; 1999, p. 98).

Interpretarea [A5, f27–29]

Analiza structurală a tonalității categoriilor valorice, care poate fi urmărită în *figurile 27, 28 și 29 din Anexa nr. 5*, pune în evidență diferențieri semnificative în cadrul dimensiunii axiologice a imaginii identitare.

Altfel spus, atunci când realizăm transferul de la nivel individual înspre cel grupal — în fond conținutul *tabelului nr. 1 din Anexa nr. 7* constituie un *portret de grup* — se generează o importantă mutație a modelului valoric și atitudinal. Semnalată în abordările din domeniul psihologiei interculturale (Munroe, Munroe, 1986; Shweder, Sullivan, 1993; Berry *et al.*, 1997; Segall *et al.*, 1999), reconfigurarea identitară realizată prin acest transfer se produce în mai multe registre. În primul rând, sunt angajate diverse *tipare atitudinale și comportamentale*, în care atitudinile sociale și comportamentele comunitare declarate dezirabile sunt cele ce se integrează imperativelor „rînduiei”, ale lui „ceea ce se cuvine”, recuzînd ceea ce este resimțit ca degradant pentru comunitate. În pofida presiunilor istoriei, care încuraja obediența și deresponsabilizarea, relatările memoriale reîntăresc legea morală nescrisă a locului: „oamenii care cred că mai există un bine, mai există un viitor, vor binele, se grupează, se adună.” (Edith Cobilanschi, C, p. 330).

De asemenea, devin relevante printr-o lectură psihosocială de acest gen anumite *patternuri existențiale*, producîndu-se o reelaborare a verbelor ontologice fundamentale: registrul lui „a avea”, grav afectat de o istorie nedreaptă, este progresiv substituit de registrul lui „a fi”. Pentru cei mai mulți, înfrîngerea generată de discriminare era privită într-un orizont proiectiv prin care putea fi preschimbată într-o izbîndă în alt plan, așa cum reiese din relatarea Ginei Sterian (I, p. 200): chiar dacă „trebuia (...) să muncesc fără limite, (..) aș vrea să pot să trăiesc prin copiii mei, să-mi realizez copiii cum aș fi vrut eu să fiu”.

Astfel, merită realizată comparația între valorile finalități, care odată dobîndite introduc actorul social în tiparul lui „a avea”, și valorile instrumentale, din tiparul lui „a fi”. Se observă cum prezentul continuu al muncii și al asumării destinului — reprezentat de teritoriul lui „a fi” — este mai cuprinzător decît teritoriul care îl inserează pe subiect în registrul lui „a avea”, subliniind o importantă reconstrucție de paradigmă existențială pentru cei confrunțați cu o istorie neașezată, amenințătoare. Deseori în discursul retrospectiv memoria devine un suport pentru reabilitarea de tip identitar, iar recuperarea se petrece mai mult simbolic și, în orice caz, într-o altă dimensiune. Dacă „noi am pierdut totul” — bunuri, case, pămînturi, agoniseala de o viață — afirmau, ca într-o refren despovărător mai mulți subiecți, „copiii noștri s-au realizat”, devenind peste ani medici, ingineri, profesori, așa cum este înfățișat exemplarul destin al aceleiași Edith Cobilanschi (C, pp. 309–330), la care metabolismul fluxului narativ se hrănește

din îndemnul: „Doamne, ține-ne pe toți împreună!“, cu care înfruntă toate privațiunile vieții, dar prin care izbândește mereu, alături de familia sa, *să fie fericită* în pofida tuturor discriminărilor. Revelatoare este și relatarea Ginei Sterian care, în descrierea nedreptăților îndurate referindu-se la cei ce „au luat cu japca“, arată cum cei care s-au mutat în casele sătenilor deportați, „degeaba au luat nemuncit de la altul, că vîntul tot le-a dus înapoi“, iar cei întorși în sat după atîția ani de privațiuni s-au împlinit în alt plan prin copiii lor, obținînd o victorie simbolică în dauna celor care i-au nedreptățit și în fața „destinului“. Prin urmare, „toți copiii bărgăniștilor, cum ne-au spus ei, fiecare dintre copiii bărgăniștilor s-au realizat. Că a fost voie, că n-a fost voie, ne-am dus în altă parte, cu copiii, cu nepoții, să ni se piardă urma și fiecare a făcut un liceu, o facultate și ei, săracii satului, care au rămas, tot așa au rămas“ (Gina Sterian, I, pp. 198–199). Așadar, deposedarea în registrul lui „a avea“ este contrabalansată de o împlinire în registrul lui „a fi“, sugerînd o schimbare a cadrului de orientare a nucleului identitar, care acum este prețuit printr-o altă deschidere valorică și atitudinală. Mai mult, registrul lui „a supraviețui“, impus individului de determinările social-politice discriminatoare este convertit în registrul lui „a deveni“, asociat de către comunitate activării valorilor instrumentale. Analiza tonalității valorilor de nivel I, prezentată în *figura nr. 29* din *Anexa nr. 8*, ne înfățișează o copleșitoare predominanță a valorilor instrumentale, accentuînd constatarea anterioară conform căreia presiunile istoriei nu determină doar o replică debilă, inertială a subiecților săi, ci una angajantă, responsabilă, care ipostaziază mai degrabă *lupta cu istoria și destinul decît acceptarea lor pasivă și inertă*. Se reconfirmă, și pe această cale, vocația comunităților de a mobiliza adevărate *strategii identitare* în confruntarea cu un context social neprielnic (Camilleri *et al.*, 1990; Camilleri, Vinsonneau, 1996), tocmai pentru a conferi coerență propriului traseu existențial și a stăpîni determinările contextuale.

Un alt registru important al reconfigurării identitare îl constituie poziția *universului axiologic* dominant, care mută semnificativ accentul dinspre *valorile asistențiale*, proprii unui subiect *trăit de istorie*, înspre valorile participative, ale subiectului care *își trăiește istoria*. Tensiunea dintre cele două registre este ilustrată de disputa polară dintre valorile de nivel II ale satisfacției afective și valorile de acțiune, prezentată în *figura nr. 28* din *Anexa nr. 5*, în care cele din urmă obțin o izbîndă simbolică remarcabilă.

Perspectiva teoretică capabilă să explice acest metabolism identitar este conturată în cadrul unui nou curent constituit în anii din urmă în cîmpul psihologiei sociale: *psihologia narativă (narrative psychology)*, ce depășește viziunea constructivismului social și oferă căile necesare examinării structurării culturale a experienței individuale și grupale (Bettelheim, 1976; Taylor, 1989; Bruner, 1990, 1991; Gergen, 1991; Edwards, Potter, 1992; Widdershoven, 1993; Crossley, 2000a, 2000b). Această perspectivă disciplinară s-a îngemănat ca o alternativă la

abordările cantitative dominante, care, prin strădaniile lor obsesive de a categoriza experiențe umane atât de complexe prin cuantificare și proceduri statistice, au pierdut dramatic în încercarea lor de a încorpora dimensiunea hermeneutică a experienței personale sau grupale, ratând astfel întâlnirea cu natura vie, autentică a interacțiunii cu „celălalt”. Psihologia narativă oferă cercetătorului instrumentele de cunoaștere necesare prin care poate urmări cum sinele este modelat în forme culturale, precum cele ale limbii și ale atribuirii de înțeles, asigurând menținerea unui sens intern, coerent și personal experienței proprii subiectului (Crossley, 2000b, p. 533).

Întemeiate pe concluziile unor investigații recente cu uneltele psihologiei sociale și antropologiei culturale asupra experiențelor traumatice, aceste studii evidențiază cum ruptura și fragmentarea identitară imediată inevitabilă, mai degrabă decât să dezorganizeze deplin identitatea personală și colectivă a actorilor sociali, contribuie la dobândirea unui sens nou, superior și detașat al unității și coerenței de sine, prin activarea unei configurații narrative. Mai mult, când istoria covârșește memoria, așadar atunci când trauma copleșește re-amintirea, narațiunea identitară devine o armă împotriva sorții, folosită pentru reconstruirea „bună” și echilibrată a sensului vieții și a rolului rezervat actorului individual sau colectiv în rețeaua evenimentelor, prin intermediul unui *sine narativ* (Gergen, Gergen, 1988). De altfel, noi dezvoltăm înțelesul lui *ceea ce suntem* prin înțelesul atribuit raportării noastre la noțiunea de „bine”. Legătura dintre noțiunea de „bine”, înțelegerea de sine, tipurile de povestiri prin care acordăm sens propriei vieți și concepțiile societății despre „împlinirea personală” se dezvoltă laolaltă în „pachete desfăcute” („*loose packages*”), pe care fiecare comunitate le accesibilizează printr-o logică implicată (Taylor, 1989, p. 105). Astfel, subiecții care animă narațiunile retrospective aduc în prim-plan propria ordine normativă sănătoasă, „binele” neperversit dobândit în familie, regăsit îndeosebi în valorile „muncii” și „ajutorării celuilalt”, prin angajarea unei *identități narrative* eliberatoare (Ricoeur, 2001, pp. 291–302). Iată cum, chiar confruntat cu amenințările unui climat istoric degenerat, ce a provocat rupturi sociale abrupte și radicale, subiectul individual sau colectiv descoperă neconținut resurse pentru a-și construi o identitate socială împlinită. Și în cercetarea noastră, criteriul referențial al „sinelui” apare cu o proiecție puternic pozitivă, confirmând teoriile identității sociale, care argumentează rolul hotărîtor al respectului de sine în echilibrul interpersonal și căutarea unei identități sociale onorante în cadrul grupului de apartenență (Tajfel, 1974; Tajfel, Turner, 1979, 1986). O astfel de strategie se realizează prin strategii narrative diverse, îndeosebi prin diferențiere de *out-group*, „celălalt” oscilînd între alteritatea radicală („e altă lume”) și similaritatea totală („sunt ca și noi”), dar în toate subiectul consolidîndu-și un ansamblu de valori moștenite care se supun mai degrabă duratei lungi istorice (Braudel, 1969/1996) și care dau viață unui *ethos al învățării, deschiderii, dar și al muncii și dîrzeniei*

(Leu, 1993, 1996a, 2000b, Leu, Albert, 1995) ce supraviețuiește tuturor cutremurelor clipei.

Aceste tendință de reorganizare a imaginarului identitar în funcție de nivelul de analiză valorică poate fi pus în evidență și de prelucrările statistice. De exemplu, dacă recurgem la o analiză de varianță a ierarhiei categoriilor valorice de nivel III și II, se observă existența unei diferențe semnificative pe ansamblu între categoriile valorice. Astfel, la nivelul II: $F(7, 33) = 5,81$; $p < 0,001$; iar la nivelul III: $F(3, 37) = 6,11$, $p < 0,001$. Totodată, și la nivelul I se înregistrează o diferență semnificativă între valorile instrumentale și valorile finalități: $t(39) = 8,93$; $p < 0,001$.

Așadar, pornind de la discutarea ipotezei I_3 , se observă că pe măsura schimbării nivelului de analiză a categoriilor valorice, avansând către nivele din ce în ce mai înglobante, se petrece și o reconfigurare semnificativă a registrului axiologic, prin schimbarea cu fiecare nivel a tipului de valori dominante, mutație care contribuie la o *reașezare identitară pozitivă*. În consecință, întrucât o dată cu această avansare în profunzime se produce și o reconstruire a imaginii identitare într-un alt orizont simbolic, însoțită de izbînda lui „a deveni“ în dauna lui „a supraviețui“ și a lui „a fi“ în dauna lui „a avea“, putem decide că *ipoteza I_3 este confirmată*.

4.4.2. Dialogul cu „celălalt“

În paginile următoare vom face o analiză focalizată asupra articulării discursive în povestirile vieții a diferitelor chipuri ale „celuilalt“, căci, așa cum am subliniat în mai multe rînduri, o altă țintă a studiului nostru o constituie nu doar dezvăluirea imaginilor despre sine elaborate de „bănățeni“, ci și a *imaginilor alterității*. Fețele alterității sunt, desigur, plurale, dar noi ne vom concentra în studiul nostru asupra acelor tipuri de alterități care sunt problematice, și nu asupra celor care au o încărcătură limpede negativă, precum cele asociate universului politic, așa cum reiese din *figura nr. 18* din *Anexa nr. 8*. Mai exact, ne vom centra atenția asupra criteriului referențial „celălalt“, a cărui tonalitate este puternic polarizată, așa cum apare în *figura nr. 2* din *Anexa nr. 5*. Din acest motiv am realizat o deconstructură a criteriului în două categorii distincte: „celălalt etnic“ și „celălalt regional“, care la rîndul lor se vor subdiviza în subcategorii de genul „neamț“, „maghiar“, „evreu“ sau „moldovean“, „oltean“, „muntean“. La capătul unui asemenea demers vom încerca să observăm, prin intermediul unei statistici descriptive, dacă există diferențieri între cele două categorii (regionale, etnice) ale alterității, vom inventaria portretele acestora așa cum sunt ele schițate în cadrul eșantionului de interviuri de istorie orală și vom verifica, într-un stadiu ulterior al proiectului nostru, prin prelucrări statistice mai elaborate, validitatea portretistică a acestor caracterizări, printr-o anchetă de teren derulată pe un eșantion regional reprezentativ. Premisa unei astfel de abordări pleacă de la ideea că *definirea de sine presupune negocierea propriei identități cu alteritatea* (Lipiansky,

1991), iar o autentică înțelegere de sine nu este posibilă fără dezvăluirea oglinzilor identitare reciproce.

Discriminând între „celălalt etnic“ și „celălalt regional“, am urmărit modul de articulare a autoimaginilor, respectiv a heteroimaginilor în cadrul eșantionului selectat. Am reținut doar *menționările explicite ale unor raporturi identitare ne-mediate* cu subiecții aparținând altor etnii sau altor regiuni. S-au urmărit, de asemenea, *elaborările auto-referențiale*, la capătul cărora s-au realizat imaginile bilanț. Rezultatele obținute au fost sintetizate în *tabelele nr. 5, 6 și 7*. Subliniem că extensia redusă a eșantionării, precum și tipul de analiză deconstructivă utilizat îngăduie surprinderea doar a unor *dominante portretistice*, cu rol mai degrabă euristic, sugerând anumite trăsături identitare care s-au impus în imaginea alterității.

Neîndoielnic, Banatul, unitatea de analiză de referință a cercetării noastre, se dovedește a fi un spațiu al interferențelor și interculturalității. Anticipate de lucrările unei adevărate școli de istorie bănățeană din secolul al XIX-lea, care îi are ca exponenți principali pe P. Iorgovici, C. Diaconovici Loga, D. Bojincă sau E. Murgu, multe din studiile prezentului îi atestă deschiderea atitudinală interetnică și interconfesională, plurilingvismul și pluralismul cultural (Leu, 1993, 1996a; Leu, Albert, 1995; Neumann, 1997). În regiune, conform recensământului din 2002 și Anuarului statistic din 1998, la 1,35 milioane de locuitori, peste 250000 sunt reprezentați de alte etnii care conviețuiesc alături de cea română, formată din 1,1 milioane (față de 593000 în întreg Banatul la 1910). Cîteva dintre acestea au avut un rol semnificativ în istoria regiunii, îndeosebi cea germană (șvabii), de aproximativ 38000 (aflată în scădere dramatică față de 1910, cînd numărul lor se apropia de 380000), cea maghiară de 125000 (222000 în 1910) și sîrbă de 23000 (față de 285000 în întreg Banatul istoric la 1910, marea majoritate, aproximativ 200000 fiind însă situați în jumătatea sudică a comitatului Torontal, astăzi în Iugoslavia)¹.

În pofida unei primiri rezervate în anii de început, treptat, o dată cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, „neamțul“ devine „al nostru“ (Leu, 1996b, p. 242), constituind un reper identitar apreciativ pentru toți ceilalți locuitori ai regiunii (Dumistrăcel, 1996; Leu, 1996b, 2000b; Chelcea, Lățea, 2000, pp. 75–86), jucînd rolul unui pedagog social, promotor al unui model economic viabil, întemeiat pe muncă și consecvență păstrat pînă astăzi. Toate celelalte etnii ale locului au conviețuit pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial într-un spațiu al înțelegerii și comunicării reciproce, în care asocierile identitare erau mult mai pregnante decît divizările. După 1947 îndeosebi, în urma mutațiilor demografice impuse provinciei de noua putere politică — prin deportări și transmutări în

¹ Informațiile statistice corespunzătoare recensământului din 1910 au fost preluate din colecția de documente 1918. *Desăvârșirea unității naționale statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, volumul 5, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 532–540.

masă —, echilibrul identitar al Banatului a fost considerabil afectat (Vighi, Marineasa, 1994; Vultur, 1997, 2000a, 2000b; Chelcea, Lățea, 2000). Cei calificați de localnici drept „coloniști“ — veniți din zone învecinate precum centrul sau nordul Ardealului — sau „vinituri“ — mai ales „moldovenii“ și „oltenii“ — vor lua locul multor germani deportați sau emigrați, generând un fenomen cu consecințe importante într-o economie a schimbului simbolic între diferitele identități regionale sau etnice ale provinciei. Mai ales în ultimii ani ai regimului Ceaușescu, când emigrarea șvabilor devenise o politică încurajată fățiș de către stat, sau în anii tranziției, când liberalizarea politică a generat un adevărat exod al germanilor, harta identitară a Banatului s-a modificat abrupt, dincolo de pragul critic acceptabil al unei mobilități sociale naturale. Procesul a fost însoțit de unele fenomene perverse, care, dincolo de prezervarea unui ethos regional pe baza vechiului model axiologic, a produs noi hibrizi valorici și a provocat fenomene de descalificare identitară a „intrușilor“, substituind, ca în metabolismul oricărui stereotip, informația individualizantă dobândită prin contact nemijlocit cu „celălalt“ pe baza unei istorii a relației împărtășită cu informația categorială confecționată mediat prin intermediul stereotipului regional (Fiske, Taylor, 1991; Judd, Ryan, Parke, 1991; Drozda-Senkowska, 1999/2000, p. 135). S-a ajuns la situația neobișnuită ca subiecți de etnie română ce se considerau „ai locului“ să fie foarte critici la adresa „viniturilor“ — subiecți de etnie română cu care se aflau în raporturi potențiale —, dar și la adresa identităților regionale de origine ale „noilor veniți“, activând mecanismul percepției stimulilor complecși (Doise, 1973; Tajfel, 1982; Sedikides, Scholper, Insko, 1998). Acesta explică de ce în configurarea *in*-grupului, subiectul se definește căutând atributele care îl apropie de cei „asemenea lui“ din grupul de apartenență și pe cele care îl separă de cei din *out*-grup. Întrucât pentru bănățean *in*-grupul era format inevitabil din reprezentanții unui spectru etnic divers, datorită eterogenității etnice și pluralismului cultural conturate istoric de timpuriu, tiparul psihosocial al diferențierii interregionale își poate afla o parte din explicații. Prin urmare, putem aprecia într-un registru ipotetic că dacă imaginea „neamțului“ sau „sîrbului“ pentru bănățean este mai pozitivă decât cea a „olteanului“ sau „moldoveanului“, faptul se datorează în bună măsură acestei forțări a dinamicii demografice și a mobilității sociale naturale de către factorul politic.

4.3.3. „Celălalt etnic“

Constatarea privitoare la diferența reprezentățională evocată mai sus poate fi sugerată de analiza comparativă a imaginii „celuilalt etnic“ și a „celuilalt regional“ rezultată în urma analizei deconstructive efectuate prin parcurgerea eșantionului de „povestiri ale vieții“. Să începem, așadar, analiza noastră cu categoria „celuilalt etnic“, așa cum apare el din perspectiva celor intervievați. Acesta poate fi identificat într-un *registru generic*, colectiv, cu „maghiarii“, „nemții“, „țigani“

sau într-unul *particular*, atunci când povestitorul se referă la un anumit subiect cu care a intrat în contact nemijlocit, ce aparține categoriei etnice generale.

Tabelele nr. 5 și nr. 6 sintetizează tonalitatea valorică a tuturor evocărilor participanților la anchetă în legătură cu celelalte etnii cu care au construit o istorie a relației, dar reține și proiecția auto-referențială. Pe coloanele corespondente semnului „+” din tabelul nr. 5 au fost reținute valorile (v_i) cu orientare pozitivă, iar pe coloanele cu „-” cele cu orientare negativă din grila axiologică a lui M. Rokeach. De exemplu, numărul „40” ce apare pe prima coloană sintetizează aprecierea unei persoane aparținând etniei române despre propria sa etnie, iar valoarea notată cu „40”, în sens pozitiv, ilustrează prezența „umanismului și a generozității” (v40).

Tabelul nr. 5 Auto- și heteroimaginea etnică – trăsături valorice

Etnia menționată \ Etnia interviuatului	Români		Germani		Maghiari		Sârbi		Bulgari		Ruși		Turci		Francezi		Țigani		Evrei		
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	
	Român	40	40 23	10 6 6 6 8 8 16 21	9 40 10	38 16 146 10		16 38	4	16		40	4 17			10 21		31 37 12	17 18 17 23 18 20 4	7 16	17
German	273 1 23 191 0 181 5 401 0 101 8	21 23 16	7 30 6 8 6 17 101 8 15	17 16 23 14 131 10	10 16 40 38 16 40	13 16	21				38	17 1 21 23 16 16					6 6 12	6 23 23 17 16	16 6	17	
Maghiar	10		10 10	16	6		10														
Bulgar	104 0	19 34	102 3		39 10 10	19	10 10		10 40 231 0 1	34				13			10				
Evreu	10	16	10	16	10															22	37 37 23 34
Sîrb	38 16	21	25	37	6		3 25 16 6					16 16 17									

Tabelul nr. 6 Auto- și heteroimaginea etnică prin intermediul referințelor valorice pozitive sau negative

Etnia evocată în interviu Etnia interviu- vatului	Români		Germani		Maghiari		Sârbi		Bulgari		Ruși		Turci		Francezi		Țigani		Evrei	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Român (17)	1	2	7	3	5	0	2	0	1	0	1	2	0	0	2	0	3	7	2	1
German (8)	10	3	9	7	7	2	1	0	0	0	1	6	0	0	0	0	3	4	2	1
Maghiar (2)	1	0	2	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bulgar (5)	2	2	2	0	3	1	2	0	5	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0
Evreu (2)	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4
Sîrb (1)	2	1	1	1	1	0	4	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0
Total etnie	17	9	22	13	18	3	10	1	6	1	2	11	0	1	2	0	7	12	5	6
Total general (35)	89 / 57																			

O primă constatare care se poate face în legătură cu raportarea valorică la „celălalt etnic“ este tonalitatea lor predominant pozitivă (89 de mențiuni pozitive și 57 negative). Cea mai frecvent menționată este valoarea v10 — „putere de comunicare“, tradusă în text prin expresia „bună înțelegere“. De cele mai multe ori povestitorul recurge la această apreciere referindu-se la mai multe etnii conlocuitoare. Cîteva ilustrări sunt convingătoare: „Bine mă înțeleg cu românii, cu ungurii și cu toate neamurile“ (Terezia Buda, germană, T, p.19); „deci așa, etnic, n-avem neînțelegeri. Avem și unguri, avem și germani, avem și români, cei mai mulți sunt români, și aici nu e nici o problemă, că aici de mulți ani trăim așa, cu alte naționalități. Și Banatul știți cum este, s-au obișnuit nu numai bulgarii, ci și ceilalți.“ (Ioan Vasilcin, bulgar, T, p.153).

De altfel, se subliniază, „problema aceasta a diferenței de origine și de profesiune n-a fost niciodată, ca să spunem așa, un impediment“ (Nicolae Nacov, bulgar, T, p.145), pentru că „aici, în Banat, nu era diferență: român, ungur, german, sârb, cu toții ne-am înțeles foarte bine.“ (Berta Kurunczy, maghiară, A, 23/17, p. 45); de aceea „acolo așa era atunci, toți eram la fel, indiferent ce copil

era, de intelectual, sau de muncitor, sau ungar sau român, orice, oricine era, eram toți împreună și toți ne înțelegeam bine.“ (Maria Gherman, româncă, T, p.70)

O privire mai rezervată asupra „celuilalt“ se înregistrează atunci când intrăm în sfera unor relații interpersonale în care granițele identitare sunt trase ferm de către o tradiție mai puțin permisivă, precum în relațiile matrimoniale: „Eu după român nu mă duc“ (Terezia Buda, germană, T, p. 7), sau în cadrul unor manifestări sociale cum ar fi jocul sau dansul: „Nu se aveau așa, știți... că te luau la batjocură atunci băieții și te alungau...“ (Maria Palatin, bulgară, T, p. 170).

Un punct de interes aparte îl dețin și valorizările pe care povestitorii le atribuie propriei etnii (*autoetnoimaginile*), portretul cel mai complex fiind în această privință cel al etniei germane. Așadar, cum se văd germanii pe ei înșiși? Raportul dintre valorile pozitive și cele negative este 9/7. Printre trăsăturile pozitive pe care și le autoatribuie se numără „angajarea în activitate, hărnicia“: „Nemți-s un popor tare harnic. Nu fură, lucrează. Și ei au o economie întotdeauna. Atâta pot să vă spun, că nemții-s cu totul altfel. Judecă altfel.“ (Terezia Buda, germană, T, p. 16), dar și „autocontrolul“, „curățenia“, „cinstea“, conturând un profil angajant al stereotipului etnic pozitiv. Apar, însă, și trăsături negative, dar cu o pondere mult mai modestă, precum „izolarea socială“, „sabotarea celuilalt“ ori „neîngăduința“: „Neamțu-i sacadat: să faci, să lucrezi, să faci, fii tu bolnav, fii tu orișicum, tu să lucrezi...“ (Terezia Buda, germană, T, p. 8).

Rolul de *pedagog social* este cel mai adesea în Banat atribuit „neamțului“: „de la nemți învățau multe“ (Ioan Vasilcin, bulgar, T, p. 151). De altfel, asocierea cu stilul de viață al „neamțului“ devine o garanție a stăpînirii contextului, fie el și discriminatoriu, așa cum reiese din relatările românilor bănățeni deportați în Bărăgan. Evocându-i pe „șvabii din Timiș, oameni foarte gospodari“, care i-au însoțit în anii deportării, și urmîndu-i, românii înșiși reușesc nu doar să supraviețuiască cu demnitate, dar și să transforme „fața locului“, organizînd „niște plantații model“, în așa fel încît localnicii „s-au convins că prezența noastră acolo a schimbat și (subl.ns.) colțul acela de țară“ (Aurel Munteanu, român, I, p. 84). Mesajul implicat este că o asemenea contaminare culturală a condus la înnoiri benefice pretutindeni unde ea s-a produs și a contribuit la o îmbogățire identitară reciprocă, ce oferă o nouă calitate ontologică: „Zona asta (a vestului țării, n.ns.) a avut mare influență, a avut extrem de mulți nemți și sigur că bănățenii de aia au fost frunte, că au copiat tot ce a fost frumos și bun și de asta au prosperat. S-au dezvoltat ca *oameni* (subl.ns.) și de asta a fost Banatul fruntea“ (Gina Sterian, româncă, I, p. 200).

Aprecierile axiologice pe care celelalte etnii le rezervă etniei germane (*heteroetnoimaginile*) sunt, așadar, predominant pozitive (13), valorile cele mai frecvente atribuite „germanilor“ fiind valorile muncii: „angajarea în activitate, hărnicia“, dar și „puterea de comunicare“. Cele negative, în număr de 6, sunt „anar-

hismul“, „egoismul“ — venite din partea etnicilor români — și „sabotarea celui-lalt“. Toate aceste trăsături reunite construiesc o imagine etnică colorată pozitiv, cu cea mai consistentă pregnanță (22 de valori pozitive și 13 negative), „neamțul“ reprezentând referința etnică cea mai apreciativă a bănățeanului.

De altfel, rolul privilegiat al raporturilor simbolice româno-germane apare convingător în relatările intervievaților, românii bănățeni fiind deschiși acestei *pedagogii interetnice angajante*: „noi am avut ce învăța. De la ei (germanii, n.ns.) am auzit atunci cât îs de înaintați și noi căutam să mergem pe urmele lor. Tăman ca și în Scriptură, dacă ați auzit, acela cu cinci talanți, acela cu trei și acela cu unul. Noi ne-am socotit ca să facem din cei 5 încă 5, nu să fim ca acela cu unul, să-l îngropăm, ca să-l ai tot acela. Noi am vrut să fim cu inițiativă în direcția asta.“ (Aurel Munteanu, român, I, p. 91).

Românii au produs puține referiri globale la propria lor etnie, doar 3, din care 2 sunt orientate negativ — „izolarea socială“ și „egoismul“, într-un portret cu puternice accente critice: „... numa' mie să-mi fie bine, nu contează la restu', eu să trec peste orice cadavru. Așa or fost românii și așa sunt și astăzi“ (Martin Bolovedea, român, T, p. 216).

Cele mai multe mențiuni despre etnia română vin din partea etniei germane. Portretul valoric este zugrăvit în nuanțe preponderent pozitive — 10 mențiuni pozitive și 3 negative. Printre valorile pozitive atribuite de către germani „românilor“ se numără „puterea de comunicare“, „politețea“, „originalitatea“, iar printre cele negative apar „condițiile modeste, sărăcia“ și „izolarea socială“. Aceste constatări întăresc rolul hotărâtor al raportărilor interetnice bănățene în construcția identitară, „*celălalt*“ privilegiat, în cazul românului bănățean, fiind „*neamțul*“ și reciproc.

Alte valorizări, dar mai puțin numeroase, vin din partea subiecților de etnie maghiară, precum „buna înțelegere“, și a subiecților bulgari, care au făcut 4 mențiuni, 2 orientate pozitiv și 2 negativ.

Portretul „maghiarilor“ construit de către celelalte etnii are o tonalitate clar apreciativă: fiind evocate 18 valori pozitive și doar 3 valori negative. Astfel, portretul etniei maghiare cuprinde următoarele calități conjugate: „putere de comunicare“, „prietenie“, „ajutorare“, „indulgență“, precum și următoarele trăsături negative: „răceală afectivă“, „sabotarea celui-lalt“, „impolitețe“.

Portretul etniei sârbe este zugrăvit precumpănitor din perspectiva altor etnii, deoarece doar unul dintre intervievați a fost de etnie sîrbă. Mențiunile sunt destul de numeroase și preponderent generoase (10 la 1), 3 dintre ele invocînd „puterea de comunicare“ și de deschidere a reprezentanților acestei etnii.

În contrast, etnia bulgară este rar menționată în interviurile realizate cu subiecții de alte etnii, imaginea rezultată fiind cvasi-exclusiv auto-referențială. Imaginea de sine pe care bulgarii și-o elaborează este, printr-o proiecție etnocentrică similară cu a altor etnii, colorată puternic pozitiv (5 valori orientate pozitiv

și una negativ). Autoetnoimaginea reunește atributele „curajului“, „spiritului comunicativ“, al „recunoașterii sociale“, dar și evocările traumatice ale „chinurilor“ asumate în destinul lor colectiv.

Etnia rusă e privită cu un ochi critic, înregistrându-se pe eșantion 11 mențiuni orientate negativ și doar 2 pozitive. Un asemenea scor al respingerii simbolice este, neîndoielnic, un rezultat al experiențelor pe care cei intervievați le-au avut cu reprezentanții acestei etnii și care sunt legate de evenimentele dramatice ale războiului și deportării. Printr-o astfel de grilă retrospectivă „rușii“ devin „necinstiți“, „hoți“ — „... o furat și tacâmurile de la noi de pe masă“ (Maria Gherman, germană, T, p. 76) —, cu o slabă înzestrare intelectuală, inspirând „teamă“, dar și „săraci“, la limita supraviețuirii (precum localnicii din Siberia). Trăsăturile pozitive se referă la persoanele particularizate, cu care intervievații s-au împrietenit sau care i-au ajutat, și care ponderează stereotipul etnic generic.

Sunt și etnii evocate conjunctural, precum etnia turcă, ce apare menționată doar în discursul bulgarilor, evocați într-un registru negativ — „... turcii n-or putut să ne suporte“ (Maria Palatin, bulgară, T, p. 172) —, sau etnia franceză, la care se fac referiri doar în discursul unei interviuate ce a avut ocazia să studieze la Paris, iar mențiunile sunt pozitive, referindu-se la „confort“ și „putere de comunicare“.

Evreii apar cu o auto-imagină contorsionată de amintirile discriminărilor, cele mai influente valori fiind cele ale „suferinței“, dar sunt evocate și „izolarea socială“ sau „chinurile“ suportate. Se cuvine remarcat faptul că „evreii“ sunt doar o prezență de plan secund în discursurile celorlalte etnii (4 mențiuni pozitive și 2 mențiuni negative), ceea ce ne sugerează absența unui antisemitism popular în spațiul bănățean.

„Țigani“ au parte de un alt portret complex, policrom, preponderent negativ (7 mențiuni pozitive și 15 negative), dintr-o perspectivă etică (Pike, 1967, Berry *et al.*, 1997). Trebuie semnalat totuși că de 2 ori apare menționată „hărnicia acestora“, apoi „fericirea“, „buna înțelegere“ ori „buna dispoziție“. Trăsăturile negative se impun, totuși, în portretul etnic al „țiganilor“, centrale fiind evocările frecvente ale „hoției și necinstei“ de care dau dovadă, a „murdăriei“, „grosolăniei“ și „prostiei“, a „izolării sociale“ și „dezangajării în activitate, lenei“. Ne aflăm în fața unui stereotip etnic polarizat, dar moderat negativ, asemănător cu cel zugrăvit în alte studii de teren recente derulate în zona de vest a țării (Chelcea, Lățea, 2000, pp. 98–108).

De altfel, toate aceste auto- și heteroimagini sunt grăitoare în a dezvălui imaginea de ansamblu a unui *Banat al comunicării fertile, netensionate între etnii*, întemeiată pe o istorie comună în care confluențele sunt mult mai profunde decât divizările, și în care „celălalt“ etnic este privit mai degrabă ca un partener social pentru reușita proiectului comunitar, decât ca un concurent sau un adversar

căruia i se cuvin adresate replici identitare depreciative la nivelul imaginarii sociale.

4.4.4. „Celălalt regional“

Urmărind delimitarea propusă a criteriului „celălalt“, am evaluat referințele axiologice identificate în interviuri, deopotrivă despre sine ca „bănățean“, dar și despre „celălalt regional“, iar rezultatele analizei sunt prezentate în *tabelul nr. 7*.

Tabelul nr. 7 Autoimaginea și heteroimaginea regională

Bănățean		Ardelean		Oltean		Muntean		Basarabean		Moldovean	
+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
17	1	2	1	1	9	1	6	4	4	1	7
21, 27, 21, 21, 21, 21, 31, 6, 3, 40, 25, 6, 18, 6, 6, 17, 17	37	31, 17	37	18	5, 5, 21, 22, 21, 18, 21, 8, 8	28	30, 5, 21, 17, 25, 19	16, 15, 16, 6	21, 37, 21, 37	10	7, 21, 37, 21, 8, 8, 21
Total		26/28									

Stereotipul regional, puternic apreciativ, regăsit în formula „Tot Banatu-i fruncea!“ (Gina Sterian, I, p. 200), delimitează contururile autoimaginii, așa cum reiese aceasta din discursurile povestitorilor. Mențiunile despre Banat și despre „bănățenii“ înșiși sunt cvasi-pozitive („scorul“ este 17 la 1). Cel mai des (de 5 ori) este invocat „confortul“, „bogăția, situația materială prosperă“ a zonei: „Ne ducem în Banat că acolo îs oamenii bogați și avem de lucru, ziceau oltenii“ (Aurica Boceanu, T, p. 25) sau „Bănățenii au fost majoritatea oameni înstăriți“ (Martin Bolovedea, T, p. 98). Alte trăsături amintite sunt „hărnicia“ „bănățenilor“, „apropierea de natură“: „... erau foarte legați de pământ și îl îngrijeau“ (Nadia Wilduc, T, p. 24).

Dacă Ardealul vecin apare rar evocat, precumpănitor pozitiv, datorită unei contaminări identitare conferite deopotrivă de proximitate, dar mai ales de o istorie asemănătoare, Oltenia, însă, este valorizată puternic negativ, devenind polul opus al referințelor identitare interregionale. Sunt amintite îndeosebi „condițiile modeste“ și „orizontul limitat“, „mărginirea“, „nepriceperea“ locuitorilor acestei regiuni, ca note definitorii ale stereotipului regional, încât se îngroașă contururile unui clișeu frecvent: „tangența culturală între olteni și bănățeni n-a prea fost“ (Martin Bolovedea, C, p. 196). Astfel, se constituie alteritatea extremă, așa cum reiese din memorabila descriere a Auricăi Boceanu (C, p. 26), care relatea-

ză întâlnirea soacrei sale din Oltenia cu Banatul prin cuvintele: „Auzi, (...) noi suntem în altă țară“?

Despre Muntenia și București apar mai multe mențiuni, însă dintre acestea doar una este pozitivă, referitoare la „tumultul vieții“ proprii capitalei: „Bucureștiul... era orașul aventurilor“ (Edith Cobilanschi, T, p. 95), celelalte fiind orientate negativ, reunind „condițiile modeste“, „nesiguranța“, „mediocritatea profesională“, „limitarea“, „necinstea, hoția“ și „impolitețea“.

Stereotipul regional moldovean este negativ, dar mai moderat depreciativ decât cel oltean. Trăsăturile sale principale reunesc „condițiile modeste, sărăcia“, „nepriceperea“ asociată „incapacității profesionale“, dar și „suferința“ ori „dezoorientarea“, sugerând prezența unei identități traumatice recunoscute ca atare de bănățean. Tendința evaluativă devine cu atât mai pregnantă în cazul imaginii „basarabeanului“, cel mai adesea marginalizat, însoțitor al bănățeanului în perioada refugiului sau a deportării. Este surprinzător cum „basarabeanul“ devine românul cel mai prețuit de bănățean, prin intermediul recunoașterii valorilor solidarității, căci „ajutorarea“ apare centrală în elaborarea imaginii, alături de „raportarea religioasă“ și „angajarea în activitate“. Chiar și valorile orientate negativ exprimă interiorizarea aceluiași destin dramatic de către povestitor, căci valorile care se impun evidențiază „condițiile modeste, sărăcia“, proprii deportărilor, cu „suferința“ ce le-a însoțit, conturând un portret încărcat de compasiune.

În ansamblu, însă, referințele la „celălalt“ regional sunt mai critice (9 pozitive, 27 negative) decât cele privitoare la „celălalt“ etnic, accentuând rolul privilegiat al „bănățeanului“ cu concetățeanul său, indiferent de etnie, cu care a construit o istorie comună și alături de care a exersat un dialog comunitar autentic.

Toate aceste evaluări ne îndreptățesc să afirmăm că se poate proba, prin studiul nostru, o diferență consistentă a tonalității axiologice și a compoziției valorice între imaginea de sine a „bănățeanului“ și imaginea „celuilalt“, după cum, în cele două registre, există o diferență semnificativă între „celălalt etnic“ și „celălalt regional“. Așadar, *ipoteza a patra (I₄) este confirmată*.

Dar ce îl individualizează în mod fundamental pe „bănățean“ de „celălalt român“? Edificator este comentariul realizat de un interviuat, ce definește natura acestei specificități pornind de la *bogăția diferenței* de care dispune „bănățeanul“, privită ca o resursă simbolică vitală în articularea propriei identități. De aceea, istoria unei relații fertile cu „celălalt etnic“ devine un atu simbolic pe care „omul locului“ îl avansează deseori atunci când se raportează la „românul din cealaltă parte a țării“. Astfel, se naște diferențierea, formulată în termeni antologici de către Aurel Munteanu (I, p. 90), între bănățeni îmbogățiți prin relația nemijlocită și roditoare cu „celălalt etnic“ și „ceilalți români“, calificați drept *simpli români*. Întregul pasaj este edificator: „Banatul nostru a fost sub influență austro-ungară, noi am trăit aicea... în mijlocul nostru or fost unguri, nemți, sârbi, toate naționalitățile. Ei (cei din Bărăgan, n.ns.) au fost *simpli români* (subl.ns.).

(...) Ei (românii din Regat, n.ns.) sunt niște oameni vorbitori, palavragii, știi, așa. Al nostru-i un om care merge pe stradă așa liniștit, parcă vezi la el ca la un om care-și duce tot greul după el, așa preocupat în ceva. La ei, nu! Vorbește toate astea ... și așa! (...) Am fost și prin comune din jur de la Iași. Oameni foarte primitivi și foarte cumsecade, însă mult, mult scăzuți față de noi, din Banatu acesta. Am furat și cuvinte, (...) și obiceiurile le-am furat. Dar (ei, „regățenii“, n.ns.), neavînd contact cu minoritățile ... că ai văzut că omu fură din contact de acesta, că și meseria ai văzut că se fură, nu se învață. Acolo-s (în Banat, n.ns.) gospodine, prăjituri, îmbrăcăminte, case, curățenie, pe cînd acolo (în Regat, n.ns.) or fost cu totul invers.“ Desigur că ne aflăm în fața unui stereotip regional, deformat ca orice clișeu de o proiecție apreciativă asupra *in*-grupului, dar interesantă este logica discursivă, prin care granița dintre *simplul român și românul bogat identitar* se trasează exact în funcție de prezența sau absența acestui atribut al diferenței asumate și integrate, care lipsește „celuilalt român“.

4.4.5. Banatul de ieri, Banatul de azi, Banatul de mîine

Semnificativă ni s-a părut și suprapunerea peste articulările discursive regăsite în povestirile vieții a două registre tematice supraordonate: pe de o parte, *orientarea temporală*, care introduce *dimensiunea identitară diacronică*, pe de cealaltă parte, *orientarea normativă*, care aduce cu sine substanța *ethosului bănățean* reunită în discursurile retrospective.

Din majoritatea anamnezelor identitare selectate răzbate o atitudine regresivă, ce opune unui *prezent* dezamăgitor imaginea unui *trecut* împlinit. Contrastul dintre Banatul de ieri și cel de azi pleacă de la constatarea și proclamarea diferenței: „... nu era așa, ca acuma. O mare diferență!“ (Ecatarina Scholtz, T, p. 179) sau „erau alte vremuri“ (Stella Petricu, T, p.114). Îndeosebi în domeniul vieții cotidiene, oamenii locului de odinioară erau integrați într-o ordine existențială senină, întemeiată pe valorizarea tradițiilor, spre deosebire de dezagregarea lor de astăzi, resimțită ca o pierdere gravă: „Atunci erau așa la noi obiceiuri frumoase, în timpul de iarnă“ (Ioan Vasilcin, T, p. 152); sau „A, încă ce petreceri!... Doamne, în fiecare sâmbătă au fost baluri“ (Gabriela Lauritz, T, p. 132), ori „Atunci am avut nunta noastră, și asta iară era specific... acuma-i modernul acesta cu tam, tam, tam și nu știu ce“ (Ioan Vasilcin, T, p. 152).

Valorizarea muncii și a lucrului bine făcut, în pofida condițiilor sociale și politice nu întotdeauna favorabile, dezvăluie imaginea unui Banat în care „se trăia bine“ pentru că „se muncea“: „Nu erau cu pretenție la mâncare, erau plătiți în natură, au știut ce au câștigat și erau mulțumiți, pe timpul acela“ (Vichentie Manjov, T, p. 155) sau „Eu îmi amintesc și înainte de război cum era. Era altfel, totul era altfel... au trăit din pământ, au trăit bine“ (Ioan Vasilcin, T, p.151). Prin urmare, munca și pământul configurează statusul omului împlinit: „Am pământ, am avere, îs domn“ (Petru Maghiaru, C, p. 57).

Și astfel intrăm în al doilea registru, cel al *orientării normative*, unde relațiile familiale sunt centrale și ipostaziază o ierarhie a autorității severe, care asigura totuși combustia unei vieți realizate: „... atunci erau relațiile cu mult mai stricte“ (Ecaterina Scholtz, T, p.180), sau „Și dacă n-am făcut tăt așa cum or poruncit părinții, atuncea ne-o bătut. Îți spun așa! Nu ca voi... Voi trăiți în aer.“ (Terezia Buda, T, p.18), dar și „A fost absurdă educația... și totuși a fost mai bine“ (Stella Petricu, T, p.115). Ethosul bănățean este și unul al generozității, angajării și deschiderii, așa cum reiese și din afirmația unui interviewat: „Și la noi asta-i ceva specific, că părinții mult dau ca copiii lor să ajungă undeva și s-au străduit și i-au sprijinit și copiii s-au împrăștiat prin toată lumea, au rămas aici bătrânii“ (Ioan Vasilcin, T, p. 152).

Deasupra tuturor, se impun referințele normative reunite în *imperativele rînduiei*, ce construiau identitatea întemeind-o pe respect, responsabilitate, curaj și credință: „dar asta (...) a fost și lozinca și a părinților mei, toată viața, dacă nu poți să faci un bine, rău nu-i fă.“ (Aurica Boceanu, T, p. 34). Pentru că „fiecare om are o soartă, fiecare...“ (Terezia Buda, T, p. 18), se impune ca „... totdeauna (...), vorba aceea, să ne achităm datoriile și ascultăm, (...), ca dreptu' omului: «ce ție nu-ți place, altuia nu face», ăla-i dreptul omului... Și pân' la urmă, vorba aceea, ne-am născut și trebuie să murim, n-avem altceva ce să facem“ (Vichentie Manjov, T, p. 156). Chiar confrunțați cu cele mai severe discriminări, actorii acestui scenariu tragic relatează cum au găsit puterea să se replieze și să-și *rînduiască viața* în jurul unui rost mai înalt, dincolo de febrilitatea unei istorii nedrepte, așa cum apare în memorabila descriere a *fericirii clipelor* primului Crăciun din Bărăgan, sărbătorit în biserica de chirpici ridicată de deportați (Gina Sterian, I, p. 197).

Aceste povestiri memoriale construiesc, asemeni unui avertisment grav, dincolo de portretele identitare zugrăvite sau de expresivitatea relației cu „istoria“ și „destinul“, și un *imperativ al re-amintirii*, singurul care poate pregăti un mîine mai bun, deopotrivă pentru „sine“, cît și pentru „celălalt“: „Trebuie să se știe lucrurile astea! Ar trebui, să știți c-ar trebui. Pentru că generația care vine niciodată să nu aibă vreo impresie bună despre comunismu ăsta. Că comunismu ăsta o fost un jug, un jug care-o făcut din oameni... i-o făcut neoameni. Am ajuns în situația asta și-n prezent. Uitați că nu ne suportăm unii cu alții. Pentru ce? Am crescut împreună, cu unguri, cu nemți cu... și-acum ei bagă vrajba-ntre oameni. Îi fac pe oameni să se urască. De ce? Pentru că și unguru și neamțu o suferit alături de noi. Și el o mîncat aceeași mîncare, în aceeași mizerie ca și noi. Și ei caută-n continuare să facă ce-or făcut. Da să știți că e de plîns țara asta a noastră, ce-or făcut ei cu oamenii. O ajuns omu în gospodăria lui să nu aibă. De Crăciun, cum o fost, cît o fost omu de sărac, o avut un porc, o avut ceva-n curtea lui... Or ajuns că-s curțile goale, n-au oamenii nici păsări, nici nimic, pentru ce? Pentru că ei or vrut așa. N-or dat nimic la oameni. (...) Grajdurile de la colectiv, tot ei

le-or luat. Tot așa, asta-i situația și-n prezent. Numai oamenii o trăit 40 de ani în frică, și tot așa li-i frică și-acum. Nu au curaj. Încă oamenii nu s-or deșteptat, încă nu și-or dat seama că au dreptu să spună ceva..." (Viorica Henț, I, p. 100).

În consecință, acțiunile sunt îndreptate către un alt orizont normativ, către *cei de mîine* ce vor trebui să preia această moștenire a cinstei, muncii și credinței, construită în jurul unui *sens al dreptății*, în care se impune ca „*lumea să știe și să nu uite* ce s-a întîmplat și mai ales *să nu se mai repete*, indiferent din partea cui vine, ori de stînga, ori de dreapta. Că tare nu ne plac ororile și *nici răzburările* de nici un fel (sublinierile ns.)“ (Gina Sterian, I, p. 198).

4.4.6. Reprezentarea socială identitară

În încheierea acestui prim stadiu al cercetării ce s-a focalizat asupra unor materiale documentare născute din interacțiunea nemijlocită cu „celălalt“, în care ne-am străduit să scoatem la iveală cîteva dominante portretistice ale identității „bănățene“, să încercăm să oferim și o *imagi-bilanț* a celor analizate pînă acum prin intermediul unei metodologii specifice, ce se bazează pe resursele conceptuale ale paradigmei reprezentărilor sociale. Astfel, pornind de la teoria nucleului central și a elementelor periferice (Abric, 1989, 1994; Flament, 1989; Mammontoff, 1996), descrisă pe larg în capitolul teoretic din prima parte a lucrării, și reunind conceptele valorificate în capitolul anterior, am elaborat o *tehnică sui-generis*, ce combină matriceal cei doi indicatori operaționalizați pe parcursul studiului nostru: tonalitatea și pregnanța criteriilor referențiale. Exigențele considerate necesare a fi îndeplinite au fost legate de respectarea riguroasă a etapelor și criteriilor propuse de cei care au realizat cercetările asupra structurii reprezentării sociale ce operează cu coduri de comunicare din registrul lingvistic-discursiv-conversațional, precum cele provenite din interviurile narative (De Rosa, 1995, p. 99), și anume: stabilirea conținutului reprezentării (în cazul nostru, a „imaginei identitare bănățene“), evidențierea sistemului de categorii (la noi, identificarea criteriilor referențiale) și realizarea ierarhiei categoriilor (urmărirea ponderii și dinamicii fiecărei categorii în parte). Principiul de bază al articulării nucleului central, care subliniază că frecvența ridicată a evocării categoriei este o condiție a centralității sale, ne-a determinat să construim un coeficient expresiv, numit convențional *coeficient de pregnanță*. Totodată, am încercat să ținem cont și de specificul cercetării noastre, relevantă nefiind doar *intensitatea* unui criteriu din eșantion, ci și *orientarea* acestuia, evaluată prin intermediul unui alt coeficient, numit *coeficient de tonalitate*.

Așadar, am recurs la o prezentare grafică bidimensională, ce combină matriceal cei doi coeficienți, iar pentru a sugera ideea centralității, aceștia au fost astfel construiți încît, pe abscisă, cu cît pregnanța este mai însemnată, cu atît criteriul corespondent va fi localizat mai aproape de origine, întocmai ca și pe ordonată, unde cu cît tonalitatea este mai importantă, criteriul se va situa mai aproape de

acest focar simbolic. Totodată, dacă tonalitatea este pozitivă, criteriul referențial respectiv va fi înfățișat în primul cadran, iar dacă tonalitatea este negativă, criteriul referențial va fi reprezentat grafic în cadranul al treilea. Prin urmare, combinând cei doi coeficienți, cu cât criteriul referențial va avea o tonalitate și o pregnanță mai marcantă, cu atât se va localiza mai aproape de „centrul“ reprezentării.

Formulele de calcul al coeficienților amintiți, care respectă indicațiile de mai sus, pentru fiecare criteriu referențial în parte, sunt:

— indicele de pregnanță: $p^* = 1 / k (a+b)$;

— indicele de tonalitate: $t^* = 1 / k (a-b)$;

în care a = frecvența de apariție a criteriului referențial respectiv evaluat pozitiv,

iar b = frecvența de apariție a criteriului evaluat negativ,

în timp ce $k = 1 \Leftrightarrow a > b \vee k = -1 \Leftrightarrow a < b$.

Rezultatele care ne indică valoarea acestor coeficienți, pe baza cărora se va construi grafic reprezentarea socială identitară, sunt prezentate în *tabelul nr. 1* din *Anexa nr. 6*. La capătul acestui demers se poate configura ansamblul prezenței criteriilor referențiale în cadrul eșantionului de discursuri retrospective, ce poate fi urmărit în *figura nr. 1* din *Anexa nr. 6*, care rezumă aprecierile și explicațiile de pînă acum. Astfel, dacă ar fi să sintetizăm semnificația unei asemenea configurații grafice, vom distinge faptul că *nucleul reprezentării sociale este format, de fapt, din doi poli ai reprezentării*, construiți în jurul a două ancore discursive puternice. Primul pol are în centru „familia“ și ceea ce am încadrat în categoria mai largă a normativității sau „rînduiei“ (precum „munca“ sau „educația“) și înfruntă asumînd, integrînd și, în cele din urmă, învingînd în plan simbolic — așa cum am argumentat în capitolul anterior — „destinul“ și „trauma“, provocată îndeosebi de „categoriile politice“, care formează al doilea pol al reprezentării.

Graficul sugerează și *afinitățile de asociere* dintre criteriile învecinate care generează două clase distincte de *criterii afine*: unul angajant și vitalizant, preponderent informal, celălalt dezangajant, amenințător, preponderent formal. Dacă ar fi să resistematisăm o asemenea înfruntare polară, alcătuiind noi categorii înglobante, precum „R“ = „rînduiala“ sau „T“ = „trauma“, am putea rescrie disputa simbolică din interiorul nucleului central al reprezentării întocmai ca în *figura nr. 1*.

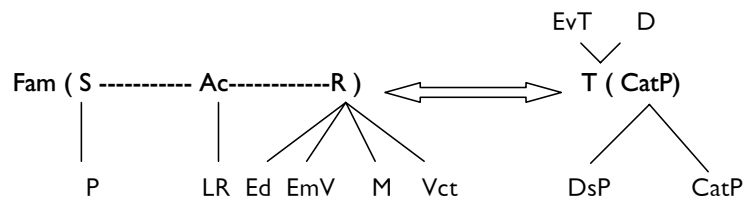

Figura nr. 1 Polii nucleului reprezentării sociale identitare

Celelalte elemente care nu intră în zonele circumscrise acestor poli au, în general, apariții conjuncturale și, din acest motiv, pot fi localizate în cadrul sistemului periferic al reprezentării, cu excepția criteriului „celălalt“, care prezintă o tonalitate foarte scăzută, dar o pregnanță considerabilă. Și pe această cale se reconfirmă rolul hotărâtor jucat de „familie“, precum și de moștenirea „rînduiei“, prin care subiectul individual și colectiv poate stăpîni discriminările istoriei și protagoniștilor săi principali, asociați lumii politicii. Astfel, calitatea de actor activ, angajat, *capabil să își trăiască istoria și nu să fie trăit de istorie*, se reafirmă cu putere. În consecință, *ipoteza a cincea (I₅) este confirmată*.

4.4.7. Concluzii

Proiectul de cercetare prezentat încearcă să furnizeze o grilă explicativă pentru o sursă documentară preponderent calitativă, apelînd la resurse conceptuale diverse, ce reunesc interogațiile proprii psihologiei sociale, etnopsihologiei și antropologiei culturale și își propune dezvăluirea *imaginii de sine a „bănățeanului“ și a imaginii „celuilalt“*. Am pornit în demersul nostru de la o intuiție inițială, pe care ne-au oferit-o studiile efectuate în 1996–1997 pe urmele echipei Institutului Social Banat-Crișana din anii '30, în comuna bănățeană Belinț. O analiză comparativă a celor două cercetări ne-a indicat o neașteptată constanță a atitudinilor sociale față de principalele instanțe comunitare și instituționale (de la același model al distribuției autorității în cadrul familiei, pînă la același tip de raportare față de „celălalt instituțional“: preot, primar, funcționar), chiar dacă s-a schimbat radical compoziția comunității în toate aceste decenii. Or, conduitele sociale asemănătoare sugerează persistența unei *matrici mentale* ce nu și-a modificat, în trăsăturile sale definitorii, dominantele. Așadar, către acest teritoriu am încercat să ne îndreptăm analiza: înspre un Banat privit ca personaj colectiv, care în confruntarea cu valorile istoriei și-a conservat mentalitatea profundă, către o durată lungă a acestui spațiu cultural. Complexitatea unui astfel de teritoriu de studiu impunea și o metodologie adecvată. Am optat pentru studierea, prin intermediul analizei de conținut, a unui eșantion din arhiva Grupului de antropologie culturală și istorie orală din cadrul Fundației „A Treia Europă“, conștienți fiind că nu vom putea surprinde decît un *portret grupal tendențial*. În cadrul analizei au putut fi localizate trei mari registre tematice, centrate pe „individ“, „comunitate-societate“, „cultură“, iar acestea, la rîndul lor, subdivizate în 20 de categorii specifice. Totodată, unei astfel de deconstrucții discursive tematice i-am aplicat grila valorică multinivelară întrebuițată în studiile interculturale de M. Rokeach (1973), ce diferențiază între valorile instrumentale și valorile finalități. Pe ansamblul discursurilor retrospective, în zona tematică a „individului“, s-a impus observația conform căreia „sinele“ își construiește o identitate pozitivă, confirmînd teoriile identității sociale, ce argumentau asupra rolului hotărâtor al căutării unei identități sociale pozitive în cadrul grupului de apartenență. S-au urmă-

rit, de asemenea, articulările „imaginii celuilalt“, reconfirmându-se imaginea unui Banat al comunicării interetnice fertile și generoase. Totodată, în acest registru s-a observat că identificările în termeni de etnie sunt mai generoase decât cele în termeni de regiune. Așadar, granița diferențierii nu se construiește după criteriul etniei, nuanțându-se, astfel, înțelesul abordărilor etnocentriste, care subliniau substanțialist prevalența etnicității în definirea identității sociale a subiecților (Phinney, 1990; Offe, 1992; Barth, 1995).

S-a putut pune în evidență în studiul nostru profilul unei *identități traumatice* născute pe parcursul narațiunilor memoriale, care își află refugiul în nucleul „familiei“. De altfel, în cadrul reprezentării sociale identitare, „familia“ joacă un rol catalizator, devenind un adevărat câmp magnetic referențial, ce reunește cele mai numeroase evaluări pozitive dintre toate criteriile argumentative evocate. Prin intermediul „celui apropiat și drag“ (Nikolaus Wiewe, 13/3, p. 15) actorul individual și colectiv dobândește puterea de a înfrunta o istorie contorsionată, dar asupra căreia știe să proiecteze o lumină calmă, provenită dintr-o înțelegere retrospectivă superioară, ce dobândește un sens nou. Se naște acel *self narativ*, evocat de K. și M. Gergen (1988), ce conferă coerență trecutului, prin care subiecții învață să privească în liniște drama existențială și care vindecă prin cuvânt.

Cît privește aplicarea grilei valorice, din cele peste 1500 de referințe axiologice, se distinge predominanța valorilor ce s-ar încadra în registrul lui „a fi“, în dauna valorilor lui „a avea“. Deși narațiunile autobiografice dezvăluie o lume grav, și uneori iremediabil, destrămată, autorii lor își construiesc un discurs care, citit prin cheie axiologică, este predominant senin, tocmai pentru că aceste categorii valorice ale lui „a fi“ sunt invocate precumpănitor. Destinul, istoria i-a deposedat de avere, stabilitate, situație socială, dar toate rupturile existențiale și toate discriminările pe care le-au trăit actorii acestui scenariu tragic nu sunt decât mobilul unei superioare înțelegeri a vieții, al unor prietenii durabile și autentice, al unor realizări deosebite ale copiilor lor, așadar al unor achiziții din registrul lui „a fi“, ce se dovedesc mai puternice decât nedreptățile „destinului“. Prin urmare, la capătul acestui demers de cunoaștere, actorul individual și colectiv investigat se înfățișă ca un actor activ, capabil să își reconstruiască, dincolo de toate amenințările și privațiunile contextuale, o identitate socială vitalizantă.